

33(498P)623
4(477). 932(883)
136

Геннадій МАХОРИН

**ОПІР
ГЕНОЦИДУ
В 1932-1933 РОКАХ**

Управління культури і туризму
Житомирської обласної адміністрації

Геннадій Махорін

***Опір Геноциду
в 1932-1933 роках***

Житомир
В.Б.Колосівської
2008

کتابخانه (مکتب) کتب

УДК 94(477)1833/1837

М36

ББК 63.3(40)я613

М36 Мисюк Г. П., автор-упорядок.

Світ Геноциду в 1900-1930рр. — Київ: А. Кошарний, 2008. — 160 с.

В книзі на основі широкого кола архівних документів розкрито історія однієї із найбільш нещасливих історій людства в 1900-1930рр. (якій уже багато років присвячено тисячами українського народу) – світ геноциду та його вплив проти етнічного політичного режиму. Вивчені у другій частині книги документи, які підготували новітні організації повстання або з національним характером, доводять чіткість відсуті та напружені атмосфери того часу і зрозуміти, що не був ніяк народ безвольних жертв, а борюся, і не тільки на протязі фактично виступав, а ще й борюся ще як Людина у великому розриві цього світу.

Книга корисна як на широке коло читачів: учнів, унів., студентів – усіх, хто прагне знати історію свого народу.

ББК 63.3(40)я613

Рецензенти:

Шандак О.М., автор історичних наук, завідувач кафедри національної історії та правознавства Житомирського державного університету ім. І.Франка;

Жульовський О.Г., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету ім. І.Франка.

ISBN 978-966-0663-04-8

На противагу малоросійському назохізму

Наш славний земляк, відомий письменник Валерій Шевчук вважає малоросійський націоналізм серйозною хворобою, на яку, на жаль, страждає багато тих, хто відносить себе до числа українців. Як пише В. Шевчук, «голова ознака цієї патології – жак перд власною історією, вибірковий з неї неприйнятнього і неприемного, і в цьому сенсі найбільшостережливе переосмислення і критичне роздумування тих чи інших подій, фактів, осіб, причому це робиться в понурому західному дусі. Як правило, така хвороба трапляється у людей із міцною національною психікою, що зумовлено певним наслідком колоніалізму».

На жаль, цей комплекс яскраво проявляється і у життєписі голодомору 1932-1933 рр. В основному, це опто жахливих картин голодного вимарання людей, змальованих у натуралістичних деталях («ліи мишей, шурів, собак і т.д. і т.д.). Все це формує надзвичайно пригнічений настрій, створює відчуття приреченості й безпорадності народу перед діями влади, а в результаті відбувається мимовільне психологічне зомбування сучасного покоління, у якого складаються переконання:

1) влада – ворогівна, і будь-який опір її діям – безглуздий та марний;

2) всі представники тодішньої влади – бездушні виконавці голодомору;

3) український народ був безвольною жертвою антигуманної політики радянського керівництва і, внаслідок цього, масово померав.

Такий висновок напрацюється, коли читачи зібрані за складеною типовою анкетною схемою опитування голодомору 1932-1933 років. На запитання «Чи боронилися люди під час голодомору?» переважна частина відповідей респондентів зводилася до твердження: «Ніхт не боронився, стояли і плакали». Відсотків 15 відповідей на це питання – «Ховали хліб». Розгадка таких типових тверджень – у відповідях деяких нечисельних респондентів: «Ті, хто боронився, були заслані до Сибіру». А вони вже, зрозуміло, нічого не розкажуть. Тому для висвітлення об'єктивної картини суспільних відносин того часу необхідно використовувати архівні документи, які засвідчують, що: 1) український народ виявляв постійний і рішучий опір голодомору; 2) серед представників влади були і ті, хто намагався врятувати людей від голодної смерті; 3) навіть у нелюдських умовах переживання більшість зберігала людське обличчя і високу моральну чесноту, допомагаючи один одному у цій страшній біді.

Безумовно, що голодомор 1932-1933 років повинен бути засуджений як жорстокий цілеспрямований геноцид, у першу чергу українського народу. Разом з тим слід акцентувати увагу жертвати і на людськість винуватців злочину, про що розповідається мовою документів у цій книзі.

Мета мого дослідження: довести, що народ знаходив у собі сили на спротив антигуманній політиці радянського керівництва задля не тільки простого фізичного виживання, а й для того, щоб зберегти себе як Людину (у високому розумінні цього слова), захистити природне право вільно жити і працювати на своїй землі.

Внутрішньопартійне протистояння

Незважаючи на те, що в Україні був недосів зернових на площі в 2,2 мільйона гектарів і загинуло 800 тисяч гектарів озимини, Рада Народних Комісарів СРСР визначила для УСРР на врожай 1932 року яєно нереальний для виконання хлібозаготівельний план обсягом у 356 мільйонів пудів. 6 липня 1932 р. про це було видано постанову РНК СРСР і ЦКВКП (б). На III Всеукраїнській партконференції обговорення хлібозаготівельного плану викликало гостру дискусію, деякі делегати рішуче протестували проти завищення обсягів. Але Молотов і Каганович, які прибули на конференцію, не допустили зменшення плану. Однак відкриті або приховане незадоволення значної частини парткерівників в Україні залишилося. Сталін у листі по Кагановича 11 серпня 1932 року писав: «Самое главное сейчас – Украина. Дела на Украине из рук вон плохо. Плохо по партийной линии. Говорят, что в двух областях Украины (кажется, в Киевской и Днепропетровской) около 50 райкомов высказались против плана хлебозаготовки, признав его нереальным. В других районах обстоит дело, как утверждают, не лучше» (Кульчицької С. Володарів 1932-1933 рр. як геноцид: Трудовий устаткування. – К., 2007. – С.252).

Так, заступник голови ДПУ УСРР Карлов повідомляв: «Зав. Орготделом Носовского райпарткома Черниговской области вышел из партии, сдав в РПК свой партийный билет, мотивируя несогласием с линией партии на селе. Проведенным следствием установлено, что Яременко по постановлению бюро РПК был прикреплен по хлебозаготовкам к селу Лизачево, где проявил полнейшую бездеятельность. За время его пребывания в селе с 10 по 15.XI был заготовлен только 1 цент зерно-хлеба ... Яременко в беседе с членами партии – директором буржкосовхозобъединения Твердовским и инженером-экономистом скотовода Преполобыным, высказывал свое несогласие с линией, при чем Твердовскому он скавал: «Я не

хочу подчиняться директивам партии и Правительства по хлебозаготовкам, особенно о беспорном изъятии хлеба у отдельных категорий населения. Эти постановления партии нереальны, они не могут быть применены в наших условиях к крестьянству так как последние не только голодают. Проведение в жизнь директив партии по хлебозаготовкам вызовет всеобщее возмущение населения против соввласти...» (Центральный державний архів громадських об'єднань України. Далі ЦДГОУ – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5481. – Арк. 41).

У цій же архівній справі констатується ситуація у Харківській області: «Заверстателем Дрибнівський Ново-Водолажского района оказался работник по хлебозаготовкам и вместе с пред. Райпрофсовета членом бюро РПК Смысловым дезертировал из района. В с. Ордынка председельсовета Нещадый, предпротребколхозарми Чернышенок и секретарь партячейки Валонской пьянствуют и хлебозаготовками не занимаются. Они ведут разговоры: «Хотя у многих человек партия заберут партбилеты и отдадут под суд, но плана хлебозаготовки ни в коем случае не выполним». В с. Книжное секретарь партгруппы Лойко считает планы хлебозаготовок нереальными и ничего к выполнению плана не делает. То же отмечено в сс. Раскитное, Ст. Володага, Новооловка, Просное, Станное и др. Правоспортунистическими настроенными проникнут также руководящий состав отдельных колхозов. Предколхоза с. Ордынка Чернышанко, член партии, хлеб в счет хлебозаготовок не вывозит, заявляя: «План нереален, если его выполним, колхозники будут голодать» (Центральный державний архів громадських об'єднань України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5481. – Арк. 62, 63).

Така ж ситуація була і на Полтавщині: «Предрайисполкома Кобеляжского района Бема говорил: «Многие колхозы уже не имеют семян, самое большее мы сможем выполнить план на 15%. Пусть приезжают из объема ревенки и начинают сами заготавливать хлеб». Аналогичные факты оп-

портуністических настроєний и проявленнй виявлено в 18 селсоветах и 30 колхозах району» (Центральний державний архів громадських об'єднань України. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5481. – Арк. 471, 72).

По Житомирщині фіксувалося таке ж ставлення до хлібозаготівельних планів. Для прикладу «по селу Кукітні, за повідомленням нашого уповноваженого партосередок майже ніякої роботи не проводить щодо організації колгоспної маси навколо здійснення плану хлібозаготівель і так орієнтував весь партосередок. Тут має місце той факт, що кандидати партії намагалися не прийняти план, а крім того, в своїх виступах заявляли: «Колгосп ми звели, що серед нас буде така робота, що нам прийдеться виконувати такі обов'язки, ми б зовсім не пішли до лав партії...».

В селі Журбинних голова сільради в розмові з уповноваженим МПК заявив «план нерéalьний, ми хліба не дамо, жінки наші візьмуть вила й поубивають тих, що закотять коня хліб» (ЦДАГОУ. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5852. – Арк. 49, 50).

Тому цілком зрозумілими є результати хлібозаготівельних компаній. Так, у Бердичівському районі станом на 25 жовтня 1932 р. «Пальчин виконав план лише на 16%, Журбинці – 23,8%, в Жидівці (тепер с. Радянське) – 24%, Бистрик – 29,7% (ЦДАГОУ. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5852. – Арк. 75).

Така ж картина була по всій Україні. Станом на 5 жовтня 1932 року з 23270 колгоспів тільки 1403 виконали хлібозаготівельний план. А станом на 25 жовтня річний план хлібозаготівель було виконано на 39% (Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: Труднощі усвідомлення. – К., 2007. – С.257).

Отже, песимістичне ставлення до реальності виконання хлібозаготівельних планів, намагання добитися їх суттєвого зменшення або навіть саботажне невиконання цих планів з боку деяких місцевих керівників – це вияв спротиву політиці вищого партійного керівництва.

Архівні документи констатують і інші види спротиву місцевим парткерівникам, голів колгоспів: «Правління колхоза «Перемога» с. Выгнанка Любарського району с целью невыполнения плана хлебозаготовок сообщало районным организациям неверные сведения о ходе хлебозаготовки и наличии хлебных ресурсов в колхозе. Правлением колхоза скрыто свыше 400 центнеров ржи и 250 центнеров пшеницы. Правление колхоза с. Домбаловки (польский нацсовет) Маршлевского района разбазаривало колхозный хлеб и сообщало фиктивные сведения о ходе хлебозаготовки и наличии хлебных ресурсов. Правлением скрыто 143 центнера обмолоченного хлеба и 60-70 центнеров необмолоченного».

А на Вінничині «управляющий Купчанецким отделением Яструбинского свеклосовхоза Итшанецкого района разбазарил свыше 600 центнеров хлеба якобы на довольствие рабочих совхоза. В действительности же, в связи с тем, что учета рабочей силы не велось, в совхозной столовке систематически большими порциями получали питание местные крестьяне, не имеющие никакого отношения к совхозу» (А він же насправді допомагав голодуючим селянам. – М.Г.). За спогадами мешканця с/т Марополя Бардаша В.Д. «директор школи і голова колгоспу у цьому селі ще двічі безкоштовно харчі раз на добу односельчанам». Місцевого голову колгоспу також було звинувачено у «розбазарюванні» хліба.

У тих умовах партійцям-керівникам потрібно було робити вибір: або долучитися до виконання плану голодного винищення українського народу або вклинись чиним уникнути участі у таких антигуманних діях. І ціна такого вибору була висока: не тільки втрата партквитка (це щонайменше), а навіть свободи або й життя. Тому нинішнє покоління повинне знати імена тих, хто зробив вибір, зберігши свою честь і совість, хоча й був покараний за це владою. І серед тих, чия пам'ять вшанована вєчними нащадками – колишній голова колгоспу у селі Нова Чорторія Любарсь-

кого району Осадчук Степан Сидорович, який урятував життя односельців у 1932-1933 рр. Йому у селі встановлено пам'ятник з барельєфом нашісом.

Наростання протестних вистроїв

Найбільш поширеною формою спротиву селян непомірним хлібозаготівлям було перемелювання зерна. Переважно намагалися його скласти у спеціально викопані ями. А невелику кількість – у трубіці, печі тощо. У своєму щоденнику поїздки по Україні Л.Каганович записав: „Єдиноличники притут у колхозників, особливо тих колхозов, которме мавозможли хлібзаготовки“. Як бачимо, це свідчить про єдність селян-односільників та колгоспників. Ще одним підтвердженням цього є те, що сама влада констатувала явище співчуття селян-бідняків до заможних господарів, яких розкуркулювали і вислали до Сибіру.

У згаданому вище щоденнику Л.Каганович радить: „Надо село взяти в такой «яго», чтобы сами крестьяне раскрыли ямы. Добровольно вскрывающим ямы надо дать амнистию... Искать тех, чтобы сами добровольно раскрыли ямы, так как иначе у нас не хватит сил перекопать всю землю“. (Голодомор 1932-1933 років в Україні. Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 505, 509).

І влада, дійсно, застосовувала до тих, хто перемелював хліб, все жорстокіші заходи. Так, В. Балницький доповідав, що „за 4 місяці после начала хлібзаготовок до 15 ноября было арестовано по хлібзаготительным делам 11 тыс. чел. За місяць с 15 ноября по 15 декабря – 16 тыс. чел., в том числе 435 партийцев, 2260 чел. из колхозного аппарата, в том числе 409 председателей и 441 бухгалтер и счетовод, а также 107 председельсоветов. К расстрелу приговорено 108, но еще на рассмотрение 100 человек“. (Голодомор 1932-1933 років в Україні. Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 498).

Але такі каральні дії викликали ще більший протест людей, антирадянські настрої все наростали. 6 травня 1932 року секретар Житомирського міського партійного комітету Масє повідомляв Київському обласному парткому: „Поруч із задорними виступами мали місце в деяких селах виступи антирадянські з боку окремих селян, як то: «Радикалі вірять не можна, закона в них сьогодні одні, завтра другі. Сьогодні зменшили, а завтра збільшать» (с. Писля); «Хоч планя хлібозаготівлі зменшено, але додатковими сплавками все одно до решти заберуть» (с. Вацьків)». (ЦДАГОУ. — Ф. 1, Оп. 20. — Спр. 5851. — Арк. 76).

А інформатор Бердичівського МПК Преддорський Т червня 1932 року повідомляє: „У с. Сквирівці під час обміршовування постанови інституційної по ним вчитель виявив своє незадоволення проти партійної та коморганізацій, виступи якого зводилися до наступного: «Партійна та КСМ організація зовсім непокріпні і їх потрібно розібрати, бо як би не вони, то було б краще. Партійці довели до того, що зараз голодують діти, та в час фізкультури не можуть підняти рук». Деякі частини селян не вірять в постанови й висловлює свої думки, що це лише балаки, а коли ми засіємо, то все рівно заберуть усе. В окремих випадках такі агітації мали певний вплив на частину бідноти проти наших мір-стремств, прикладом цього можна навести такий факт, що коли однією особиним господарством по с. Половецькому було родано посівматеріал гречки для посіву її, то останні замість висіви використали її на харчування». (ЦДАГОУ. — Ф. 1, Оп. 20. — Спр. 5852. — Арк. 30).

У с. Швайківці, також Бердичівського району, селяни говорили: „В час хлібозаготівель по селах були представники з району, то забирали хліб, а тепер коли нас постигла голодна смерть, то влада не дає ніякого порятунку». А у с. Великих Падомцях, читаємо у цьому ж архівному документі, „бідняк так реагує в гуцці колгоспників: «Нас Советская власть довела до того, що приходиться умирати з голоду. Хто вдумав цю власть — щоб йому добра не було. От обду-

рвали. Селянин працює день і ніч, а за це приходиться по-варити з голоду»... І констатується, що „аналогічні балакли ведуться і по інших селах”. (Там само. – Арк. 31).

Рятуючись від голодної смерті, селяни вирушали у пошуках хліба у Західну Україну, Білоруську республіку Центрально-Чорноземний округ Російської федерації – їх дивувало, чому тут, на не дуже родючих землях немає голоду, а в Україні з її чорноземними с. Що під час хлібозаготівель 1931 року було заборонено перевозити хліб окремим особам залізницею та водним транспортом і кожній кількості ґрунтової шляхи перекрити загород-загородами. Навесні 1932 року дозволяли в обмеженій кількості (до 100 кг) перевозити хліб та інші продукти, але вже влітку знову накладена заборона і відновлені функції загород-загородів. До того часу, станом на середину липня 1932 р., тільки з 21 району України виїшло близько 116 тисяч біженців, а в перерахунку на усі 484 райони загально майже 2 мільйони. (Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як феномен труднощі усвідомлення. – К., 2007. – С. 204).

Така втеча від голоду – одна із форм пасивного спротиву селян радянській політиці, це селян із шляхів порятунку людей від голодної смерті. Інші селяни вбачали порятунок у колективному саботуванні хлібозаготівельних планів і завдань. Як свідчать Інформаційний лист до Вінницького обласного бюро КП(б)У, направлений 21 липня 1932 року, „в с. В.Нагурця (тепер Бердичівського району – М.Г.) один з колгоспників, буваний церковний староста... розповсюджував агітації такого змісту «Забрали у нас хліб, але коли б люди були не дурні і організовано не виконували б усіх командій та повинностей з колгоспів, то держава мусіла б забезпечити селян»... (ЦДАГОУ. – Ф. 1, Оп. 21. – Спр. 5852. – Арк. 35).

А у „Доповідній записці про хід хлібозаготівельної кампанії на 1 березня 1933 року” по Вінницькій області також характеризуються настрої селян, які, зокрема, казали: „Селянам треба було б держатись як по інших місцях – не зда-

вати хліба, бо у скорому часі при таких обставинах ризика да провалиться й усі були б забезпечені од голодомки». (ЦДАГОУ. – Ф. 1, Оп. 20. – Спр. 5852. – Арк. 37).

Такі настрої переростали в агітацію до повстання. У цьому ж документі зафіксовано і такий вислів мешканця с. Новий Любар на Житомирщині Івана Тарасюка: „До ким пір комуністи будуть змушуватись над себачою. У скорому часі буде гибель і колгоспника, а чилю бійця, у якій замислю, що у цьому році має виникнути повстання народа, розграблять всі хлібні склади й буде покінчено існування Радвади, тоді краще життя настане, хто залишиться в живих”. (Там само. – Арк. 37).

Багато селян, і не тільки селян, а й робітників, покладали надії на те, що ось-ось розпочнеться війна західних держав або Японії проти СРСР і радянська влада впаде. А інші у реальній загрозі війни, яка склалася у 1931-1932 роках, збачали причину нестачі хлібопродуктів. У згаданому вище документі за 1 березня 1933 року наводяться слова селян, як колгоспників, так і одноосібників, що «сочуть забрати весь хліб й підготуватись до війни, яка мала розпочатись у січні місяці. В тагор платять контрибуцію, щоб вилучитись». (ЦДАГОУ. – Ф. 1, Оп. 20. – Спр. 5480. – Арк. 37).

На Донбасі, півдні України також були поширені подібні настрої. У згаданому документі в розділах „Распространение провокационных слухов” и „Пороченческая агитация и настроения” зафіксовані висловлювання робітників залізничного транспорту:

„За последнее время усилжлось распространение провокационных слухов о «якобы» начавшихся военных действиях СССР с Японией, восстаниях на селе, о предстоящем значительном «ухудшении» состоянии снабжения, которое «перерастёт в голод» и т.д. Слухи о «начавшемся наступлении» японцев на СССР отмечены по станциям: ст. Леман – машинист депо Молчаков, ст. Милославское – слесарь депо Ливитованский, ст. Кислов-

ка — стрелочник Коваленко. Утвердження «уже проводят мобилизацию по несколько человек с каждого села» — дело Ляман, машинист Сушко.

Носителями пораженческих настроений являются преимущественно антисоветская часть транспортников, из среды специалистов и служащих, которая сакрального комментирует события на Дальнем Востоке, с удовлетворением рассматривает эти события «как неизбежность» войны и высказывается о желательности поражения в этой войне СССР при помощи интервенции со стороны западных держав. «Война нам необходима, чтобы унизить неправду, которая существует при совласть» (Дело Сыферополь, автогонщик Обутовцев, бывший коммунист)”. (ЦДАГОУ. — Ф. 1, Оп. 20. — Спр. 5482. — Арк. 1-10).

У цьому ж документі висловлюється цілий ряд висловлювань, у яких виражена думка, що селяни, робітники і навіть армія не будуть захищати радянську владу. А також говориться про те, що селянство скористається війною і виступить проти існуючої влади, а робітники до них приєднаються. Так, машинист дело Іловайськ Токатчук твердив, що „у нас в стране произойдёт война на уровне голода”. А робітник ст Таганаш Пиденний Филіпенко казав: „Социалом веде́т к гибели. Лучше быть в капиталистической стране, где есть сало и хлеб. Я был командиром Красной Армии, но теперь воевать не пойду. Кого мы будем защищать? Правителей, которые нас провозглают? Не наши они. А чуждые нам”.

Працівники інших залізничних станцій висловлювали подібні думки: „Воевать не сможем. Совласть потеряла доверие рабочих и служащих. Гибель совласть неминуема” (ст. Мелитополь — плательщик Артеменко); „Как только начнётся война, то весь народ пойдёт против СССР и сразу совласть уничтожат” (Мелитополь — носильщик Буйный); „Скорей-бы перемена власти... Иностранцы помогут нам избавиться от этих советов и большевиков” (ст. Корнетовка, рем. раб. Ждан); „Крестьянство на 90% против большевиков и внутренний фронт будет

опаснее внешнего"; „Морите наших детей... урезываете хлеб... Как я могу идти воевать, если семья голодная". (ЦДАГОУ. – Ф. 1, Оп. 20. – Стр. 5482. – Арх. 9, 10 кв).

На Київщині, Житомирщині, Вінниччині – всюди такі ж настрої. Законнішого листа до Київського обласного парткомітету: „Дурна буржуазія, що медлить с войной. Если послышатся орудейные раскаты, то в тылу будет кровешный ад". (ЦДАГОУ. – Ф. 1, Оп. 20. – Стр. 5406. – Арх. 26).

Ще наприкінці весни 1931 року селяни, бачачи, що держава форовано готується до війни, по-своєму розцінювали дії влади щодо них, зокрема, масове виселення до Сибіру заможних господарів. Так, у статистичній „О ходе подготовительной работы по выселке кулацких семейств и настроениях населения по Ружичинскому району на 30-е мая 1931 г." наводяться найбільш характерні висловлювання селян:

„с. Вчорайшце. Часть населения как подкулачники, спекулянты, шаржовники и проч. все в один голос говорят, что их выведут потому, что в будущей войне эти люди могли бы восстать против власти.

с. Дергановка. В связи с арестом глав семейства, выселяемых, по селу начали ходить слухи о том, что скоро должна быть война, и что выселка происходит потому, что соввласть боится кулаков, а поэтому их выселяют.

с. Бровка. В связи с выселкой кулацкой женщины богатые по селу и распространяют слухи о том, что уже нужно готовиться к выезду вглубь России всем, так как война уже началась и соввласть хочет согнать кулаков в тыл, чтобы крестьяне не могли что-либо сделать, а когда они будут в тылу, тогда гораздо легче будет не допустить восстания.

с. Халаныгородок. ... Члены коллектива Сорочинский Пётр, Виргушанов ненавидят власть и ожидают войны.

с. Крытовка. Проводимые мероприятия вызывают разные контрреволюционные толки, что якобы соввласть забирает последний кусок хлеба, доведут народ до голодной смерти, скорее-бы вспыхнула война и т.д."

А мешканець с. Кошклівки (тепер Червоноармійського району) так висловлювався восени 1931 року: „Кали була б війна і бачив би, що б'ють більшовиків, то я тільки поміг би бити, щоб скоріше їх знищити“.

Навіть міліція не була налаштована захищати владу. Так, „Сводка о политико-моральном состоянии частей и подразделений Житомирского оперативного сектора РК милиции УССР за октябрь месяц 1931 г.“ перерає слова міліціонерів міліції 2-го району м. Житомира Тишковиця і Супряги: „Подождаём немного и на нашей улице будет праздник. Может быть Япония и другие государства ударят в нашу Манчжурью, а вот к будущему году будет война, тогда они пойдут кричать, что мы все товарищи и нужно идти воевать. Мы тогда посмотрим. А лучше в золотой роже пролезим, а винтовку в руки не возьмём“.

А в 1932 році настрої міліції не погіршилися, а навіть погіршилися. Про це свідчить „Докладная записка о состоянии снабжения продовольствием работников Киевской областной РК милиции“ від 22.IV.1932 р.: „Снабженіе работников РК милиции Киевского гарнизона и области находится в катастрофическом состоянии. Подобное положение со снабжением деморализовало милицейскую массу и привело к тому, что по некоторым районным аппаратам милиции появились случаи:

- а) уход с постов и отход от несения служебных обязанностей.
- б) тенденции к дезертирству и уходу в банды.
- в) открытые антисоветские выступления.
- г) явные настроения в случае войны выступить против Советской власти.

Милиціонери 8-го зв'язку 35-го Промдвигателіона Горюничского райаппарата міліції (тепер Новоград-Волинського району) 3. IV.1932 г. подали колективне заявлення наступного вмісту: «Мы, милиционеры, загорены голодом и вся служба для совести нам не род-

ная, а являється чужою. Ми хотим єсть. Голодом до не-
возможности... Если не будет улучшения, то contempora-
но высылайте на нас вооружённый отряд – мы пойдём
по примеру белогвардейцев. Будем совершать налёты на
колхозы. Польща недалеко от нас...». Подобного рода яв-
лення отмечены по Бориспольському, Менському, Реп-
кинському, Таращанському, Слов'янському районним апаратам
милиції”.

Одним найгостріше незадоволеним виявилось українське
селянство, яке становило переважачу частину населен-
ня, і своїми опозиційними, антирадянськими настроями яв-
ляло дійсну загрозу для влад. Це підтверджується багатомі-
сильними висловлюваннями, які фіксувала спецслужба, ли-
стами у ЦК КПУ трудяноків. Так, член партії з 1919 р., наго-
роджений орденом Бойового Червоного Прапора за воєнтя
Перекопи написав листа до ЦК КПУ, у якому твердив, що „все
селянство вороже настроєне проти радянщин і в разі війни тил
наш буде проти нас, а тил – це ворогів в армії. Село зараз у
руках недоброго куркуля і воно є горючою яма, яка при не-
досліді може взірватися кожною хвилиною. Відник-селянин жаде
війни. Відник говорить: «Я боюсь за життя, за хліб, а за що я
зараз буду битися? Хіба за те, щоб похитнути з голоду?»».

Саме тому влада в умовах реальної загрози зовнішньої
війни розв'язала війну внутрішню проти українського се-
лянства, якою стало цілеспрямоване винищення голодом
у 1932-1933 рр. (цей проблемі присвячено поточніше моє
дослідження. Див.: „Голодомор 1932-1933 рр.: внутрішня
війна в умовах загрози зовнішньої. – Житомир, 2007).

Агітація до активних виступів

Однією з форм спротиву непопулярним лібозаготівлям і
діявним засобом агітації до непокоря було також розповсюд-
ження листівок, прокламцій, зернень, відом тощо. Це у
1932 році набуло характеру масового явища по всій Україні,
як у селах, так і містах. Для прикладу, у березні 1932 року по

селах Попільнинського району розповсюджувалися листівки з відозвами до селян та інтелігенції. Так, у селі Липки 11 березня на огорожі біля церкви та колгоспу були повішені листівки такого змісту:

„Відова до всіх селян. Доволі знущання. Як виїти з такого становища? А так. Треба всім сказати – доволі робити в колгоспі, коли нема хліба. Долой бригаду! Одна дика – нема хліба, не буде мушкет з картоплі. Все рівно прожидати з голоду. Нічого страшного нема – страйк і йти в міста і біляш вноду немає. Об'являємо себе лозирями, коли нема хліба. Розб'ять хлібні магазини і забрать хліб. Революція, революція. Хай буде, як було в 1926 році...”.

„Відова до інтелігенції. Інтелігентік – солеметася, на бідний народ подивися. Подивися, як бідує бідний народ. Ідує, та згадай раніше, хто цим керує ти за ком не титиє ружь бідний народ на муку... Так слухай інтелігенціє. Закликаю вас до бідної спілки. Народу тяжко від такого голоду, як ми бачимо на цей день. Так хай живе С.О.Н.Н.”. (Мазорін Г., Степанька І. Краї над Уманню. – Житомир, 2005. – С. 32).

Архівні джерела розповідають про поширення листівок і в інших регіонах України. У довідці „Про виявлення антирадянських листівок” читаємо: „В Славянській школі ФЗУ 29 грудня 1931 года на дошці для об'явлення була обнаружена ученицей школи Гутель (член ЛКСМУ) листовка антисоветского содержания (копия листовки прилагается). Гутель листовку передала преподавательнице школы Белоконь (член партии).

Приблизительно в тоже время зав. учебной мастерской Берман (член партии) получал почтой анонимку и листовку также антисоветского содержания”. (ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 5482. – Арк. 1).

Докладним і широким висвітленням агітації за допомогою листівок відзначається документ під назвою „Список № 21 Юваного Округного транспортного отдела ОГПУ «Об антисоветских проявлениях на транспорте» по состоянию на 25.IV.1932 года”:

1003418

„Последний отрезок времени характеризуется ростом количества распространяющихся на транспорте антисоветских документов в форме: листовок, воззваний, писем, резолюций, анонимных записок (Белгород, Львов, Купянск, Волочиск, Полтава, Люботин, Бирюла, Днепропетровск, Мелитополь, Глобину, Ромодан) – датные за конец марта и апрель 1953 г.г.

По содержанию эти документы носят резко выраженный антипартийный, антисоветский и антисельскохозяйственный характер с упором на «голод в стране», на «издевательства партии и Совместия над крестьянством» и с призывами к погрому и восстанию.

По Полтаве обнаружен был в апреле с.г. шестой ряд листовок (5, 8, 1, 13, 16 апреля), преимущественно в Полтавском паровозоремонтном заводе. Листовки носят петлюровский характер.

5.IV. на ст. Полтава при изъятии писем с почтового ящика обнаружены конверт, на котором вместо адреса напечатано к.-р. воззвание следующего содержания:

«Володний люд, пора повстати, годі під пресом комуністів умирати».

Внутри, на самом же конверте рукой написано другое воззвание следующего содержания:

«Слова „Союз Вільної України“

Паразиті! Як не покажете змуцунись над робітником і селянином, та почалим ривладу по... (ноцентурное выражение) міщальско. Смерть комуністам».

11.IV. учеником ФЗУ Полтавского ремонтного завода Эпштейн и Кофе в 6 часов утра обнаружена на Пушкинской улице в Полтаве антисоветская листовка, наклеенная на водосточную трубу, написанная рукой, чернилами. Листовка приклеена была слюною. Содержание следующее:

Відомка

До держ. політ. управ. та Червоної армії. Люди гинуть. Станьте на захисту. Село пухне. Робітнику не дають. Беріться із контр-революці.

Робітник

21.IV. на ст. Ромодан Полтавського району по прибутті товарного поезда № 930 со ст. Ромодан вагонний мастер Дерожанський обнаружив в одном порожнем вагоне к.-р. листовку следующего содержания:

«Досить голодної муки, досить голодної смерті. Де наш хліб? Єднаймося проти тих, що за нашу працю мучат нас голодом...»

Указанная листовка написана наборным шрифтом на маленьком клочке льнянової бумаги.

Зап. школой ст. Волочник партиз. Семенов обнаружил среди служебной почты листовку, написанную от руки, неразработанным почерком, следующего содержания:

Прокламація

Життя стало неможливо. Нічого їсти. На Україні кров, каліцтво. Відправляють наших предків, дітей і братів на Сибір... Не можна мовчати – всі на боротьбу... Під червоні прапори революції. Всю колгоспівську землю – народові. Всі на боротьбу».

У селі Демківці Любартського району в травні 1932 р. була виявлена листівка, у якій говорилось: «На вірте коопуїстам, вони брешуть». У інформаційній збірці від 21 липня 1932 року надісланій до Вінницького обласного бюро КП(б)У йдеться про те, що «в адресу Сингаївської та Хажинської сільрад (тепер це Бердичівського району – М.Г.) невідомо ким через пошту було направлено по 1 примірнику листівок-звітів антирадянського змісту за підписом „Городоцької Комітет рабочей партії“. (ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5852. – Арх. 37).

Ще більш радикальною формою вираження спротиву діям влади були усні відкриті заклики до повстання, до застосування фізичної сили, зброї і т.д. У с. Садках Бердичівського району, як свідчить архівний документ, «одним з наступавших колгоспників було так заявлено: „Потопимося в крові, а хліба не дамо“, а другий колгоспник на цей же зборял закликав присутніх зовсім не обмірковувати плану: „Донся нас будуть дурити і мучити“. Там же в селі Сад-

как, коли збралось багато людей, один з громадян, – Хомич накинута на голову сільрада, взяв його за груди й почав кричати: „Або тобі смерть, або нам смерть, доки будеш дурить нас, ти пани хлібозаготівлі прийняв, а хто його буде виконувати. Ви з головою колтоспу хочете нас подушити, нам такія непотрібно, давай збора, щоб їх повкидати (голова сільради і колтоспу з село надіслані), а поставити своїя. Бий його, коли шалама, вони всі гади”. Голова с/р примушений був відкати”. (ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5852. – Арк. 39).

В іншому документі читаємо: „Счетовод Горбачевського потребоваршества Зруського району Курьяничук Терентий советовад своєму брату, чтобы он не в коем случае не выполнял хлебозаготовку, сказав: «а если кто придет искать хлеб, того просто заруби топором. Дурак тот, кто едет хлеб»”. (ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5480. – Арк. 32).

А в с. Ставки Джуринського району Вінницької області „колхозника Руслан Марин, организовав несколько женщин, пришла с ними в сельсовет и стала требовать от председельсовета хлеб, намося ему и присутствующим членам сельсовета и уполномоченному РИКа оскорбления. Этой группой в сельсовете был устроен дебош. В селе КрасноеЯк Чудновского района колхозники Литинский Яков Тимофеевич и Пасичник Максим Носифович среди колхозников проводили работу для организации и самостоятельному разбору картофеля. На собрании по вопросу хлебозаготовки Литинский Яков крикнул «Треба розкрити кагати й некой люде беруть картоплю, бо голодні». Все бросивсь к кагатам и забирали картошку. В селе Оратове Уманского района Калинкович Васильей, высказывая своё возмущение по поводу хлебозаготовки, заявляет: «Ничего не стоит делать другого, как взять топор и порубать их всех на месте, гады-коммунисты довели такую богатую страну до голода»...”. (Там само. – Арк. 33, 34).

Серед селян ширяться чутки про те, що уже цілі регіони скоплені повстаннями. У згаданій архівній справі наводяться матеріали по Вінницькій області, до складу якої входила у той час і частина Житомирської області. І у зв'язку з вище зазначеним, з цього документу довідуємося про настрої і закликів селян.

«Это последний видок Соввласти, ибо весной нами будет управлять другое государство. Сейчас в виде пробных шагов Полтавская и Екатеринославская области охвачены восстаниями крестьян, а весной и нам придется за косу и в лес», – говорить середняки с. Майдан-Черниловецкий Деражненского района Колесник Л. и Колесник Дмитрий, проводя агитацию среди крестьян против хлебозаготовки.

«Если все будут селяне и работники брать кошики на рога, ити кричать, щоб дали хлеба, а то народ з голоду помиреє. Радвалада знаєтє очі, що хоче построи ти фабрики та заводи, но вона певно цього не дожде, бо народ вже виходить із терпіння, цієї весни уже щось повинно бути, хіба заграничні держави не знають, як тут народ обурений? Все знають, але мовчать і думають, що нехай народ зовсім обдурить, то він сам встанє зробити, а тоді заграничні держави вмишляються і скажуть не умієте керувати й поставлять своє правительство», – середняк села Мясковки Чудновского района Гравовский Яосиф Иванович, проводя агитацию в связи с хлебозаготовкой. Это настроение было поддержано середняком Новичким Владимиром Яковлевичем.

В селі Малая Русава Томашпольского района у середняка Вдовичака Якова бригадой по хлебозаготовкам было илъято 5 пудов хлеба. После этого Вдовичак в присутствии односельчан заявил: «За цей хліб, що вони у мене забрали, рано чи пізно я їм віддам, хай не думають, що Радвалада буде довіку й кого я намітив з цих бригадирів, могла їм наминуча. Більш уже не схоже й не буде забирати хліб у людей»⁷.

Перехід до активних форм опору хлібозаготівлям

Викладені вище настрої селян, які формувалися у відповідь на дії влади, агітація до опору цим діям – все це в кінцевому результаті закономірно призводило до активних виступів, серед яких було самопочинне розбиття хлібних складів, розбирання картопляних кагатів, розвантаження вагонів, самопочинне збирання хліба, масовий вихід з колгоспів з розбиранням раніше усуспільненого майна і навіть замах на тих, хто здійснював хлібозаготівлі, а також організовані повстання. Влітку 1932 року це відбувалося загальною явищем по всій Україні.

Студенти Дніпропетровського хіміко-технологічного технікуму написали листа у Москву: „Дорогий товариш Сталін, на це треба звернути особливу увагу, бо люд у селі підніме прямо страйк, піде проти Радянської влади і ще трохи так побуде без хліба, голодні, то будуть просто йти і руйнувати колгоспи, розбирати своє власне добро і робити індивідуально, як і раніше робили. Все це примушує робити злидні, голод, від якого вони тепер пухнуть”. (Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, новою документів. – С. 158).

І дієсно, як свідчить довідка секретно-політичного відділу ОДПУ „Про негативні явища на селі й діяльність антирадянського елементу” від 5 серпня 1932 року, особливої активності селянський рух набував протягом червня-липня, і саме в Україні. Адже, якщо по всьому СРСР відбулося 1630 селянських виступів за 1932 рік, то тільки в УСРР – 923, тобто майже 60% від загальної кількості (подається за: Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: трудові усвідомлення. – К., 2007. – С. 262).

У квітні 1932 р. у Поліській районі селяни громили колгоспні комори. У травні 1932 року секретар Любарського райпарткому повідомляв обласний комітет ЦК КП(б)У про те, що „У селі Провалівка колгоспники

розібрали насіннєву картоплю, у селі Стражівка насележенія вночі вибирає із землі для їжі посажену картоплю та моркву-висадку на насіння”.

Виступи селян, які супроводжувалися самоочинним розбаранням хліба та інших продовольчих запасів, а також вимогою віддати їм усупільнено раніше майно, влада називала волнками. Заступник Народногo комісара юстиції і Генерального Прокурора УСРР А. Приходько констатував факти волноок як у нащому краї, так і по всій Україні:

„1. Пулінський район Київської області. Волнкою було охоплено 12 сел і таке супроводилося розграбуванням склепів і посівматеріалом. Всього по району розібрано 336 центнерів.

Під час цих дій було нанесено шкоди утворенованям РВК Локіткою і Петрові?, і голови РВК Майстру. В селі Солодирі під час волники намагалися забити секретаря РПК т. Остера та зам. голови РВК т. Кауля, але їм пощастило врятуватися. Деякі характерні штрихи з Пулінських волноок: В основному натовп волонщиків – це жінки і лише в поодиноких випадках були і чоловіки. В окремих селах до цих волноок приєднувалися і активі села; в складі волонщиків і наліть та ватажок була, наприклад, в с. Карпові, активістка Віднячка Виновська, що до цього часу працювала 2 роки головою с/р, в с. Адамівці на чолі натовпу в 70 жінок була член сільради активістка Бондаренко, в с. Юльонівці приймали участь у волонці дружини червоноармійців і навіть мати двох членів партії, що працюють зараз на ударних будівництвах в БССР. Вимоги, що їх виставляли волонщики – це негайна видача хліба і взагалі харчів. В окремих селах було чути з натовпу вимоги повернути куркулів, переобрати сільраду, надати всім виборних прав тощо. Колгоспники в окремих селах хоча й прямої участі у волонках не брали, все ж співчували їм. Серед волонщиків різко виділяється велика кількість осіб, надто виснажених та попухлих.

2. В Оболонянському, Хорольському і В.Багачанському районах масові витоки селян прибувають до с/р з вимогою хліба. В Устивинській с/р розігнали керівників села, нанесли побой активу і переводили у активу обшукки, забирали все майно і продукти і нарешті витоки жінок біля 500 осіб затримали голову с/р, якого їм чорном прорпором повели до ст. Гоголево, розташованої за 7 кілометрів від села, де є склепи Соколатіу та намагалися розгромити склепи і забрати зерно.

3. В селі Пісках Лохвицького району за ініціативою розкуркулених відбулася волянка тринці. В ній брало участь кожного разу по 300 жінок, ходили до сільради, вималили хліба, намагалися на ст. Лохвиця розібрати і розграбити пакгаузи і вагони з хлібом. За сигналами до початку волинок було те, що були на сполох в церковній дзвони.

4. В багатьох районах також занотовано розібрання скломіць юртів, що теж носило характер волянок”.

Вихід з колективів ставав масовим явищем і мав чітку тенденцію зростання протягом літа 1932 року. Тільки у період червня поступало заяв про вихід із колективів від 14055 осіб, у 475 колективів 111 районів України. І, як відмічав заступник голови ДПУ УСРР Карлош, основна маса заяв – у Вінницькій, Київській та Харківській областях. Якщо за дві перші декади червня у Київській області поступало 1109 заяв, то у третій декаді червня – вже 2211, у Вінницькій відповідно 2835 і 2965. Якщо взяти окремий район, для прикладу Бердичівський, тоді ще Вінницької області, то за липень 1932 року було подано заяв про вихід з колективів: по Смигайці – 10, Сацкам – 10, Іванківцям – 18, Киякшівіці – 20, Жидівцям (тепер с. Радилське) – 38, Великим Гайдамцям – 57. Подібна картина була і в інших районах нашого краю.

Селяни-бідняки часто виявляли солідарність із заможніми селянами і середняками, яких у 1932 році уже відносили до категорії куркулів з відповідними діями

щодо них. Так, нижче приведені витяги з архівних документів засвідчують це:

„В жовтні місяці в Чернухінському районі мав місце такий факт. Голова РВК, Нач. РайДПУ, нач. міліції, агент розшуку та ще 5 членів партії та комсомолу були в с. Корсуновці (на хуторі) по хлібозаготівельній роботі. Будучи спровоковані, не перевірявши давої їм інформації, направились до середняцького господарства, як до куркульського, забрати хліб. Під час обшуку зібралась гурба, яка вимагала припинити репресивні заходи до середняка та оточувати з усіх боків районних представників, вийшла їх із села. Чуття про це розповсюджалось по району”.

А в селі Шестовці Чернігівського району гурба в 500 осіб, переважно жінок, напала на бригаду, що вилучала хліб у „куркуля”, відбрала всі речі і побила бригаду.

Найрадикальнішою формою спротиву хлібозаготівельним була терористичні акти щодо активістів, а також місцевих керівників та уповноважених райкомів, які організовували і проводили конфіскацію хліба. Щомісяця Народний комісар юстиції і Генеральний прокурор УРСР В.Поліков повідомляв С.Косіору про такі випадки і констатувався, що:

„Останнім часом число терористичних актів збільшилось.

1. 12-го жовтня недалеко від села Слав'янськ Межівського району Дніпропетровської області забито на смерть трьох осіб: секретаря партгрупки, полевода та коownika.

2. 16.X. на хуторі Миколаївка Васильківського району Дніпропетровської області пострілом поранено голову с/ради.

3. 24.IX. о 12-ій годині ночі в с. Райках Бердичівської міськради Вінницької області забито пострілом студента-активіста.

4. 30.IX. в Маловодській с/раді Рубежанського райо-

ну було вчинено напад на бригадира по політ. кампаніям кандидата партії Лебеда, якого було поранено”.

„Окремі теракти за грудень місяць. Київська область. Макарівський район. В селі Ковиліві підпалено хату одноосібника, де зібралася куткова бригада по хлібозаготівлі, де і був голова с/ради. Було захоплено з надвору сімичні двері та підпалено хату Згоріло 2 хати, жертв не було.

В селі Мотковні підпалено хату члена с/ради активіста. Хата згоріла.

Конотопський район. Пострілом через вікно забито Червоного партизана, члена колгоспу, що брав активну участь у виконуванні господарсько-політичних кампаній.

Прилуцький район. В хут. Турківському на загальні збори селян з'явилася 3 невідомі, озброєні і вимагали віддати їм представників району. Упевнившись, що таких на зборах не було, злочинці розігнали збори і зникли”.

Отже, у період голодомору 1932-1933 років український народ не був безвольною жертвою, а мав величезний рішучий спротив у різних формах непомірним хлібозаготівлям і покладав себе у тієї надзвичайно складних умовах гідним слави запорозьких козаків, а також тих, хто у подальші роки боровся за українську державність, за право бути господарем на своїй, Богом даній землі.

Документи*

Док. №1

ЦДАГОУ. – Ф. – 1. – Оп. – 28. – Спр. 5480 – Арх. 133-136

Дела по саботажу хлебозаготовок, вывозом, разбазариванием хлеба в колхозах

Правление колхоза «Перемога» в с. Выгнанка Любарского района с целью невыполнения плана хлебозаготовки сообщало районным организациям неверные сведения о ходе хлебозаготовок и наличии хлебных ресурсов в колхозе. Правлением колхоза скрыто свыше 400 центнеров ржи и 250 центнеров пшеницы. Правление колхоза арестовано.

Правление колхоза с. Домбыловки (польский нацсовет) Маршалевского района разбазаривало колхозный хлеб и сообщало фиктивные сведения о ходе хлебозаготовок и наличии хлебных ресурсов. Правлением скрыто 142 центнера обмолоченного хлеба и 60-70 центнеров не обмолоченного хлеба. Установлен факт перепрятывания в колхозе купленного хлеба. По делу арестованы пред. колхоза и счетовод.

Управляющий Купчинским Отделением Яструбинского свеклопосевхоза Ильинского района разбазаривал свыше 600 центнеров хлеба якобы на довольствие рабочих совхоза. В действительности же, в связи с тем, что учета рабочей силы не велось, в совхозовской столовой систематически большими порциями получали питание местные крестьяне, во взаимоотношениях к свекловице (тут і далі підкреслено у тексті – М.Г.). Директор свеклопосевхоза, знавший о творящемся в отделении безобразиях, мер к их прекращению не принимал. Управляю-

* Подано згідно з новим оригіналом та збереженим особливостями стилістики та орфографії.

ший Купчинским отделением исключён из партии и арестован. Привлечён также к ответственности директор свеклосовхоза. Ведётся следствие.

*Начальник Винницкого областного
отдела ГПУ УССР Соколовский*

Док. №1

ЦДАГОУ. – Ф. – 1. – Оп. 10. – Стр. 3481 – Арх. 12-68

*совершенно секретно
серия «Ж»*

Вам. СВР КОО ГПУ УССР г. Киев

копия: г. Бобруйск, чрезвычайный отдел № 12

13.07.32г.

ком. Бронскому

Следственный

**«О разборе общественной скотины
и о результатах изъятий»**

В развитии вопроса предыдущего нашего спецсообщения о разборе общественной скотины колхозниками по селу Лебедовка на сегодняшний день находится в таком положении: колхоз имени «Ворошилова» имеющий общественной скотины в количестве 95 коров, из этого количества разобрано 71 шт.

Принятыми мерами партийными и другими организациями к прекращению разбора коров, не дали положительных результатов, о чём было сигнализировано спецсообщением от 9 июня с.г. № 1158 ...

Имеются ряд заявлений с других сёл, так например: Ивангород – 38 заявл. и Михайловка – 75 с просьбой о возврате общественной скотины.

В отношении же изъятий скотины классовой линии, имевшее место в с. Ребедайловка, согласно нашего спецсообщения, в результате законченного следствия установлены самые отъявленные факты со стороны председателя сельсовета Кудели, председателя колхоза тов. Шутьги и других, заключающиеся в следующем:

Председельского тов. Куделя, председохоза тов. Шульга с активом села Бондаренко, Кравцовым, Бычком, Дубинным Иваном и Бычком Поликарпом систематически пьянствовали и зачастую работу проводили в пьяном виде, избивая в случаях неповиновения их требованиями, доводили твердые задания, исходя из своих взглядов, а в худом случае раскулачивали и забирали вплоть до домашних вещей, съестных продуктов и т.д. Характерными моментами искривлений приводим следующие:

а) Оичаренко О., член колхоза, бедняк, был исключен из колхоза и в последствии раскулачен за невыполнение плана вноса посевматериала, которому был доведен неправильно;

б) Оичаренко Ерофей, бедняк, был оштрафован на 25 руб. за невозку бурлага, у которого было изъято все имущество, 133 руб. наличными деньгами, на 80 руб. облигации и проч., и его жена была избита;

в) у Быленко Евдоким, по сошлоложению бедничка, член колхоза, без его ведома сорвали крышу с хаты и забрали в колхоз;

г) Зубован Лаврентил за невыполнение одного центнера посеяного материала исключено из колхоза, которого оштрафовали в 120 руб. и в результате был продан дом и имущество;

д) тов. Куделя, заподозреваяши в краже сала Кульбащину Феодору (девица) в пьяном виде хотел изнасиловать её, и вообще тов. Куделя выдавал справки девицам на право выезда за пределы сельсовета;

е) во время хлебозаготовки Романчук Леонтий за задачу причитающегося с него хлеба, был связан веревками, которого поднимали до потолка и бросали вниз, а потом обливали водой;

ж) у Быленко Анна во время изъятия коровы, последнюю обвязали верёвками и таскали по двору, вносили побой кулаками;

Ряд таких моментов, в которых тов. Кудкин, Шульга и другие применяли в момент общественного скота, сбора посевного материала, хлебозаготовки. Причём домашнее имущество, которое забиралось в погашение штрафов, хлебозаготовки и проч. присваивались себе, что подтверждалось фактами.

*Мат. Коммунист. РС ГПУ Калужское
Учреждение ЦКЮ Паскалов*

Док. №3

Секретно-секретно

Об отрицательных моментах в АМССР

«В селе Кучинерах секретарь партчейки и пред. колхоза отказались выполнять требование уполномоченного Обкома и секретаря РПК, заявив, что если их заставят дополнительно сдавать хлеб, то они сдадут партбилет».

«В последнее время усложнились эволюционные тенденции»

*Зам. председателя ГПУ УССР Карлом
3 сентября — 32 г. г. Харьков*

Док. №4

Секретно-секретно

**Специальное сообщение об искривлении классовой линии
и нарушении революционной законности**

в с. Корытце и Дехово Балтского района АМССР

«В ночь на 16.X, в с. Дехово зав. производственным участком МТС — член партии Тростянецкий избил рукояткой нагана встреченного им на улице замешленного в Красную Армию призывника Костюка. В ту же ночь Тростянецкий совместно с председателем сельсовета Тарнавским избил до потери сознания колхозника-ударника Кошарюбу».

*Зам. пред. ГПУ УССР Карлом
23 сентября — 32 г. г. Харьков*

Специальное сообщение

**О право-оппортунистическом выступлении
зав. Орготделом Носовского райпаркома
Черниговской области**

Зав. орготделом Носовского Райпаркома Яременко вышел из партии, сдав в РПК свой партийный билет, мотивируя несогласием с линией партии на селе.

Проведенным следствием установлено, что Яременко по постановлению бюро РПК был прикреплен по хлебозаготовкам к селу Лизачево, где проявил полнейшую бездеятельность. За время его пребывания в селе с 10 по 15.XI. был заготовлен только 1 цнт зерно-хлеба.

.....
15.XI. Яременко самовольно оставил село Лизачево и явился в райцентр. О причине ухода из села в разговоре с информатором РПК Штепелем Яременко заявил:

«Я сейчас хлеб не заготавливаю, а собираюсь ехать в обл. К.К. с целью сдать свой партийный билет, т.е. в дальнейшем в партии быть не могу. Я убедился, что проводимая линия партии по крестьянскому вопросу неверна, крестьянская масса настроена против нас... Хлебозаготовки настолько бессильны, что их никакими способами выполнить нельзя... Крестьянство плачет от проводимой политики. Я не хочу отвечать за действия крестьян. После сдачи партийного билета предполагаю уехать в Донбасс и быть простым рабочим.

Через несколько дней Яременко в беседе с членами партии – директором бурякосовхозобъединения Твердовским и инженером-экономистом сазавода Преполобным, высказывал своё несогласие с линией партии, при чём Твердовскому он сказал:

«Я не хочу подчиняться директивам партии и Правительства по хлебозаготовкам, особенно о беспорядном ильятии хлеба у отдельных категорий населения. Эти по-

ставления партии нереальны, они не могут быть применены в наших условиях к крестьянству, т.к. последние не только не имеют излишков хлеба, но уже теперь голодают. Проведение в жизнь директив партии по хлебозаготовкам вызовет всеобщее восстание населения против Соввласти. Я не хочу быть виновником народных страданий и по этой причине вышел из партии...»

*Зам. пред. ЦКУ УССР Карисон
7 декабря 1932 г. г. Харьков*

Док. №6

*Секретно-совершенно секретно
пог. Кагановичу*

Специальное сообщение

о право-оппортунистических настроениях в Ново-Водолажском районе Харьковской области

Годовой план хлебозаготовок по состоянию на I.XII. — с.л. в районе выполнен на 54,2% (по области на то же число план выполнен на 50%).

Неудовлетворительный ход хлебозаготовок в этом районе объясняется, в основном, наличием право-оппортунистических настроений и саботажа со стороны некоторых районных руководящих работников. Это подтверждается следующими фактами:

Секретарь РПК Слоны не принимает мер к форсированию хлебозаготовок и на одном из заседаний бюро РПК заявил: «Лучше мы не выведем сегодня хлеба из колхоза, а выведем позже, но чтобы настроение было хорошее».

Зав. Орготделом Дрибинский отказался работать по хлебозаготовкам и вместе с пред. Райпрофсовета членом бюро РПК Смолкиным дезертировал из района. Перед выходом из района Дрибинский и Смолкин высказывались: «Пусть дураки здесь мучатся, а мы не из числа таких. Уведем на производство, где нет хлебозаготовок и других сельскохозяйственных».

Подобные настроения отмечаются и среди сельских работников, часть которых бездействует, не осуществляя необходимого нажима на кулацко-застойные хозяйства, уклоняющиеся от выполнения хлебозаготовок.

В с. Ордынка председателем Нотеский, председателем колхоза Чернышенко и секретарь партийки Валюковой пьянствуют и хлебозаготовками не занимаются. Они ведут разговоры: «Хотя у многих членов партии заберут партбилеты и отдадут под суд, но плана хлебозаготовок ни в коем случае не выполним».

В с. Княжово секретарь партгруппы Лойко считает план хлебозаготовок нереальным и ничего к выполнению плана не делает. То же отмечено в сс. Ракитное, Ст. Выдлага, Новоселовка, Просветное, Станочное и др.

Правдоопортунистическими настроениями проникнут также руководящий состав отдельных колхозов.

Председатель с. Ордынки Чернышенко, член партии, хлеб в счёт хлебозаготовок не вывозит, заявляя: «План нереален, если его выполним, колхозники будут голодать». Под его влиянием ряд колхозников – Пилипенко и др. на собраниях открыто выступали против хлебозаготовок.

В порядке оперативного нажима за сопротивление хлебозаготовкам, спекуляцию и хищения арестовано 27 человек, из них:

кулаков – 7

средняков – 11

спекулянтов и быв. торговцев – 9

В числе арестованных 5 членов правлений колхозов. В район выехала комиссия обкома КП(б)У с участием представителя ГПУ.

*ЛХЛ – 32 г. № 1302/с
Предс. ГПУ УССР Реденко*

Док. №7

3-е отделение СГЮ
Совершенно секретно

Справка о ходе хлебозаготовок по Кобелякскому району

Кобелякский район является одним из наиболее отстающих в области по хлебозаготовкам. На 6 декабря хлебный план по району выполнен только на 38,7%, между тем как средний процент выполнения по области – 64.

Основная причина срыва хлебозаготовок в районе это оппортунистические настроения руководящих районных работников.

Характерны в этом отношении такие факты, отмеченные в последних числах ноября.

Предрайсполкомом Бема говорил: «Многие колхозы уже не имеют семян, самое большее мы сможем выполнить план на 15%. Пусть приезжают из объема резники и начинают сами изготавливать хлеб».

Журко, пред. Райпрофсовета, член бюро РПК заявил: «План хлебозаготовок по району нереальный, мы в этом году будем голодать, а вместе с нами колхозники, так как на колхозы навозили столько хлеба, сколько они даже не намолотили».

Зам. Пред. РИК'а член партии Парагуля среди служащих Райисполкома высказывался: «План хлебозаготовок мы не выполним, план провалится. Я не пойду на то, чтобы забирать последнее, как это было место в прошлом году».

Уполномоченный РПК по Комаровскому Сельсовету вместо усиления темпов хлебозаготовки говорил: «Сначала мы должны обеспечить тех, кто будет гонять тягловую силу во время весеннего сева, а потом вывозить хлеб».

Аналогичные факты оппортунистических настроений и проявлений выявлены в 18 сельсоветах и 30 колхозах района.

Такими настроенными проявлялась часть низового партийно-советского и колхозного актива. Председатели и члены правления некоторых колхозов вели анти-хлебную агитацию, умышленно срывали хлебозаготовку, разбазаривали и скрывали зерно-хлеб, активно противодействуя хлебосдаче.

В с. Маячка секретарь партячейки Дроботыко не допустил вывоз из села 150 цнт. хлеба, заявив: «Можно вывезти только 20 цнт. яровой пшеницы. Пока этого хватит».

В колхозе им. Косюра Павловского сельсовета правление вместо усиления темпов хлебозаготовок решило срочно выдать колхозникам новые алансы хлеба с тем, чтобы уменьшить хлебные ресурсы колхоза.

Колхозный хлеб разбазаривался в больших размерах, что нередко происходило при участии и по прямым распоряжениям районных руководящих работников.

В колхозе им. Яковлева правление в лице Калиборды, Каракуты и др. rozdalo незаконно колхозникам 500 цнт. хлеба. Для себя члены правления взяли по 40-50 пудов. Аналогичные факты имели место в колхозах «Вірній шлях», «Червоні каїни» и др.

В большинстве сел района твердодатчики к хлебо-сдаче фактически еще не приступили. Наказана на твердодатчиков не было.

Нашими органами арестовано за саботаж и срыв хлебозаготовок, разбазаривание и расхищение хлеба, по второй пятидневке декабря, 24 человека. Всего по району арестовано 160 человек, в том числе 49 кулаков и 18 твердодатчиков.

Необходимо отметить, что за 2-ю пятидневку декабря аппаратом ГПУ обнаружено 11 ям с 240 п. хлеба.

*Зам. пред. ГПУ УССР Карамон
Нач. 3-го Отделения СЮ Украины
декабрь 32 г. г. Харьков*

Док. №8

Сообщение тов. Буланга

Областной комитет о Золочевском деле узнал только 13 апреля утром, а события происходили 14 ночью. Узнали мы об этом по информации т. Борника, который скор специально приехал, в это же самое время т. Муллаков сделал сообщение об этом и по линии ГПУ.

Оказывается, что в Золочевском районе на Золочевских заводах, которые находятся примерно в 4 километрах от ст. Одноробовка, начиная с апреля месяца идёт систематическое хищение кукурузы. Надо сказать, что там было больше 200 вагонов кукурузы, причём почти вся кукуруза лежала под открытым небом, приходили группы крестьян по 20-30, а иногда 50-60 человек и забирали оттуда кукурузу. Областком об этих случаях не знал и никаких информации о том, что там ежедневно идёт систематическое разгромирование кукурузы, не было. Надо ещё сказать, что при заводе имеется откормочный пункт и как нам удалось выяснить, на этом пункте работает десятка два кулацких летисоветских элементов — кулаки и всякая сволочь. Причём они оказывали некоторое содействие в разгромировании этой кукурузы. Нами установлены также факты, когда они давали знать в отдельные села, приглашали крестьян и когда крестьяне приходили, они помогали им брать эту кукурузу. Во время этой работы все эти люди никаких мер не принимали к тому, чтобы охранять кукурузу, они ходили и по-сменивались. Таким образом, на самом заводе был такой центр, который, по сути дела, вел антисоветскую работу и способствовал разхищению кукурузы и организовал это дело. В ночь с 11 на 12 на этом заводе было также большое хищение кукурузы — пошла туда толпа в 300 человек, забрала кукурузу и ушла. Об этом факте в области мы ничего не знали.

Но кроме того, что в эту ночь забрали кукурузу, они на ст. Одноробовка условились выступить, причём состави-

ли определённый план организации этого выступления, договорились таким образом, что надо вовлечь в это дело все окружающие села, не только Золочевского района, но и части Харьковского района, пригородную полосу и часть Богодуховского района. И вот, 14 с раннего утра велась оживлённая подготовительная работа, при чём были использованы даже телефоны, какие имеются в сельсоветах, чтобы организовать массы на это выступление. Примерно с 2-х часов дня со ст. Однеоробовка по обе стороны железной дороги двинулась огромная толпа. В этом деле участвовало 14 сел Харьковского, Золочевского и один сельсовет Богодуховского района.

Надо отметить, что во время этого сбора здорово помогал наш транспорт. Для состава, переполненные эшелоны крестьянами, прислали на ст. Однеоробовка, причём один состав товарный, а другой – рабочий поезд. Как нам удалось выяснить, вся железнодорожная администрация, которая обслуживала эти поезда, она во-первых не поставила в известность об этом, а ведь на поезд набирывалось 500-600 человек без билетов, люди садились на буфера, крыши, это являлось совершенно ненормальным, но они об этом не сообщили и это свидетельствует о том, что люди помогали. Из опроса арестованных мы выяснили, что железнодорожники даже сами помогали садиться в эти поезда. Один поезд, совершенно переполненный, дошёл до ст. Однеоробовки, а другой, благодаря усилиям местных организаций не был допущен до ст. Однеоробовка, его пустили дальше километров на 7, в результате чего выступление задержалось примерно на два часа, так как собрались в балке люди ждали прихода людей со второго поезда. К 8-9 часам вечера в этой балке собралось свыше двух тысяч человек. Начался митинг, причем руководили этим митингом и всем этим выступлением люди из сельсоветов Харьковского района, большинство из них это железнодорожники – стрелочники, путевой, обслуживающий персонал.

Сами они живут в селах, тесно связаны с антисоветскими кулацкими элементами этих сел и руководили этим делом.

Причём самый главный руководитель, как оказалось, был в том составе, который отсюда и, как указывают люди, все ждали этого руководителя. Когда он прибыл, сейчас же с каждого сельсовета был выделен один руководитель и все они ушли на совещание. После совещания они предлагали стронуться каждому селу отдельно. К этому времени из района прибыл туда председатель райисполкома т. Михайлов и т. Горняк. Когда доложили секретарю РПК об этом деле, он отказался туда поехать, мотивируя тем, что мол ничего особенного нет, что это нормальное естественное явление, мол, они привыкли к таким делам. Надо отметить, что тт. Михайлов и Горняк сделали все возможное, чтобы предотвратить эту воляжку, причём рисковали жизнью, потому что толпа была чрезвычайно возбуждена. Вся она была вооружена кольями, дубинами, а руководители были вооружены оружием, там было несколько обрезов и револьверов. В результате же дело дошло до того, что тт. Михайлову и Горняку самим нужно было спасать свою шкуру и они убежали, причём их отсутствию, главным образом потому, что они дали слово, что стрелять не будут. Это дало им возможность убежать, а толпа двинулась на завод, находящийся в 4-х километрах от станции. Наши ребята на заводе были совершенно не организованы, никакой охраны на заводе не было, там два бесхозных милиционера и больше никакой охраны, оружия на заводе не было. В этом же районе имеется слесарный завод, куда дали знать об этом деле и оттуда прибыла подмога. Тут же надо отметить прямо таки геройство одного парня. Он там сидит уполномоченным по посеву, в посеве он ничего не понимает, это старый большевик, но в этом деле он проявил большое знание, он наскоро сколотил кавалерию, с этими дослыми лошадьми, посадил на этих лошадях людей, вооружил их кос-чем, и они двинулись в наступление, причём толпа это наступление отбывла, начала ломать замки и брать кукурузу.

Характерен факт, что руководители говорили охране: «Вы не бойтесь, по вас мы стрелять не будем, дайте только кукурузу, а если будет из вас кто-нибудь стрелять, то и мы будем стрелять, оружие у нас есть». Сами руководители кукурузу не брали, один из главарей стоял у ворот и не давал никому уходить пока все не наберут кукурузу. Когда кукурузу забрали, этот старый старший большевик собрал своих кавалеристов, прокричал «ура» и они, стреляя в воздух, бросились на толпу. Эта атака была ночью, примерно в 2 часа. Когда они бросились на толпу с этими криками, крестьяне говорят, что они думали что наступают примерно тысяча кавалеристов, они бросили мешки и бежали километра четыре. Кто-то унёс кукурузу, а почти половину кукурузы они бросили. Там собрали около 600 мешков с кукурузой. После всего этого толпа разошлась и больше не собиралась. К следующему утру мы уже знали всех людей и к 12-ти часам следующего дня все главари были собраны.

... Начальник ПТУ во время этой волынки не присутствовал. Он утром того же дня уехал в другие села района по группам работ, и, видимо, совершенно не знал о подготовившейся волынке. Директор завода, хоть и говорит что он бывающий партизан, это весьма вероятно, но во время волынки с ним случилась история и его отвели домой. Никаких мер он не мог принять в борьбе с волынкой. Когда мы приехали, он ещё тоже лежал в постели. Вообще директор этого завода и раньше никаких мер не принимал, чтобы очистить завод от этих нетоварных элементов, чтобы установить соответствующую охрану, чтобы надвинутую кукурузу поместить в амбары, а у них были там пустые амбары. Приёмы ещё характерный случай, что когда мы приехали, то там было около 130 вагонов кукурузы, и по моим подсчётам это примерно 2,5 – 3-месячный запас. Директор получил ещё наряд на 200 вагонов кукурузы и собрался эту кукурузу перевезти. Мы это дело приостановили. Значительная часть кукурузы там испорчена, потому что она лежала под снегом, сейчас она

гниёт, крестьяне все это видят и, я бы сказал, что некоторые из них совершенно правильно заявляли, что – ну вот вы нас ругаете, что мы пошли за кукурузой, а ведь мы пришли вовсе только для прокормления. Далеко указывали, что кукуруза гниёт, пропадает, а мы голодаем. Такое преступное хранение кукурузы, гибель этой кукурузы в значительной мере подогревало также крестьян на эту волынку.

... По Богодуховскому заводу 2-3 раза в неделю бывают волынки. В Краснополях демонстрация была довольно внушительная, около 200 человек, там также напали на завод, забрали кукурузу, была перестрелка...

Док. №9

ЦДАГОУ. – Ф. – 1. – Оп. 24. – Спр. 5482 – Арк. 1-34

Справка

«Об обнаружении антисоветских листовок»

В Славянской школе ФЗУ 29 декабря 1931 года на доске для объявлений была обнаружена ученицей школы Гутель (член ЛКСМУ) листовка антисоветского содержания (копии листовки прилагаются). Гутель листовку передала преподавательнице школы Белоколь (член партии).

Приблизительно в то же время Зав. учебной мастерской Берман (член партии) получил почтой анонимку и листовку также антисоветского содержания. Берман передал полученные секретарю партийкейки Петренко (копии прилагаются). Петренко полученные документы от Бермана и Белоколь, желая скрыть политическое состояние школы, никому не передал. Обе листовки написаны от руки чернилами, печатными буквами.

Копия с копии

«Эй, товарищи, братья, сестры, отцы и дети, все пролетарии советской страны. Кто хочет жизни, свободы, любви, наслаждения благами земли и человечества, тот бери оружие и кастулей на буржуазию, на большевиков. Это – наши враги. Буржуазия всегда обманывала и боль-

неважки обманули, обдурили народ. Большевиків – це така буржуазія, тільки в другій формі, возьміте наприклад Леніна, Карл Маркс, Енгельс, Сталін, це така крупна яра буржуазія. В момент боротьби пролетариата з буржуазією, змогли сесть на трон з допомогою оружя, денег и обмана, беря все прибыва, хлеб, золото с рабочих и крестьян, отдают заграничной буржуазии, оттого у СССР не хватает хлеба, мяса, сыстных продуктов и разного снарядда и деньги не выжют цена. Ходят рабочие оборванные, полубосые, голодные, худые, желтые и безсильные, угнетённые, невольные, радости нет, смеха нет, тоска, утрешность, наши стоны и плач, что и было при буржуазии, а теперь у воальной социалистической радостной красной страны советов.»

Шлях: Вступительный, Войлок, Гурько

Словах верма: Указомованный КОЖОКТОСЮПР Браза

Док. №10

«Отговорки»

Багато раз ми чуємо „Наша школа червоного прапора, ми завоювали червоний прапор. Така достойна, така гарна, а тепер розглянемо, чия це зона гарна, чия зона достойна, чия зона завоювала прапор и переважство.

1. Чья завоювала – це насильство.

а) przykład – з комсомол – насильно, в „ОССО“, „Возвратник“, „Геть неписьменність“, в „МОПР“ – насильно.

б) Залізна лопь дисципліни і насильство – учні не хочуть йти на суботник (на роботу, але їм заставляють адміністративно, 100% комсомолізація, 100% у вільних організаціях) це принудительний вступ, але зате червоний прапор має над школою. От чья завоювала прапор. Учні обірані, ікс і схожі буржуазанів, але не всі, через голод, малокрів'я, мікроби цього не видно, але найкраще виділяється червоний прапор гордості і достойність школи. Учнів – в мене пальці з чобіт повлазнили, у мене штани рвані, со-

ротка, піджак і т.д. Нагла відповів: не займайся упадництвом, симуляцією, зливом трудовисципліни і т.д. Цими словами коє і ошарашили червоний правор. Соціалізм для дураків.

(Писав учень Булунчі)

С конки верло: Уклономоченый ЮЖОКТОРОПТУ Врору

Док. №11

Совершенно секретно

м. Костюру

Спецзавка № 21

Южного Округного транспортного отдела ОГПУ

«Об антисоветских проявлениях на транспорте»

По составленю на 25.IV.1932 года

Последний отрезок времени характеризуется ростом количества распространяющихся на транспорте антисоветских документов в форме листовок, воззваний, писем, резолюций, анонимных записок (Белгород, Лиман, Куянск, Волочиск, Полтава, Люботин, Бирзула, Днепропетровск, Малинополь, Любимов, Ромодан) — данными за конец марта и апрель месяц с.г.

По содержанию эти документы носят резко выраженный антипартийный, антисоветский и антисемитский характер с упором на «голод в стране», на «недеятельства партии и Соввласти над крестьянством» и с призывами к погрому и восстанию.

По Полтаве обнаружен был в апреле с.г. целый ряд листовок (5, 8, 1, 13, 16 апреля), преимущественно в Полтавском паровозо-ремонтном заводе. Листовки носят петлюровский характер.

5.IV на ст. Полтава при изыятни писем с почтового ящика обнаружен конверт, на котором вместо адреса напечатано к.-р. воззвание следующего содержания:

«Голодний люд, пора повстати, годі під пресою комуністів умирати».

Внутри, на самом же конверте рукой написано другое воззвание следующего содержания:

«Обеса „Союз Вільної України“

Паразити

Як не покинете знущатись над робітником і селянином, та налятиме розкладу по... (нещасливе виралтіння) мішатику. Смерть комуністам».

11.IV учеником ФЗУ Полтавського ремонтного заводу Заштейн и Иофе в 6 часов утра обнаружена на Пушкинской улице в Полтаве антисоветская листовка, наклеенная на водосточную трубу, написанная рукой, чернилами. Листовка приклеена была слюною. Содержит следующее:

Відава

До держ. політ. управ. та Червоної армії. Люди гинуть. Станьте на захисту. Село пухне. Робітнику не дають. Боріться із контр-революці.

Робітникам

21.IV на ст. Ромодан Полтавського району по прибытии товарного поезда № 330 со ст. Ромны вагонный мастер Державицкий обнаружил в одном порожнем вагоне к.-р. листовку следующего содержания:

«Десять голодной муки, десять голодной смерти. Де нате хліб? Ємляюсь проти тих, що за нашу працю мучать нас голодом...»

Указанная листовка написана наборным шрифтом на маленьком клочке льняной бумаги.

Зав. школой ст. Волочок партиз. Семенов обнаружил среди служебной почты листовку, написанную от руки, неразработанным почерком, следующего содержания:

Прокламація

Жити стало неможливо. Нічого їсти. На Україні кров, каліцтво. Віправаляють наших предків, дітей і братів на Сибір... Не можна мовчати – всі на боротьбу... Під червоні прапори революції. Всю колгоспівську землю – маршом! Всі на боротьбу.

Кладовые настроения и проявления

«Сеть нечего. У крестьян забрали все и они бегут из колхозов и деревень. Кто ж пойдёт заминать совхозы, если будет война? Рабочие голодные, босые. А у крестьян одна злоба» (ст. Одесса, рабочий склада Вольчик — дежур. красноваршени, тоже ст. Залесье — кондуктор Марковской — а/с Засвет).
 — а/с Засвет).

Распространение провокационных слухов

За последние время усилилось распространение провокационных слухов о «необыч» начинающемся военных действиях СССР с Японией, о «восстаниях» на селе, о предстоящем значительном «ухудшении» состояния снабжения, которое «перерастёт в голод» и т.д.

«У нас в стране произойдет война на почве голода. В Киевской и Одесской губерниях хлеба не дают. Жителей бросают дома и вещи и бегут на Донбасс» (Дело Илювайск, машинист Токачук).

Слухи о «начинающемся наступлении» японцев на СССР отмечены по станциям: Лыман — машинист депо Моманов, Илювайское — слесарь депо Лыштованский, ст. Кнеловка — стрелочник Ковальченко». Уже проводят мобилизацию по несколько человек с каждого села» (Дело Лыман — машинист Сушко).

«Советская 8. III. ст. послала Японии маршрут с военным снаряжением, чтобы только Япония не воювала с СССР» (Конрад, абсолютник Бутко).

Пораженческие агитация и настроения

Носителями пораженческих настроений являются преимущественно а/с часть транспортников, из среды специалистов и служащих, которая социальнo комментирует события на Д.-Востоке, с удовольствием рассматривает эти события «как неизбежность» войны и высказывается о желательности поражения в этой войне СССР при помощи интервенции со стороны западных держав.

«Морите голодом и дуанта. Социализм идёт к гибели. Лучше быть в капиталистической стране, где есть

само и хлеб. Я был командиром Красной Армии, но теперь косвать не пойду. Кого мы будем защищать? Правителей, которые нас прижимают? Не наши они. А чуждые нам». (Выступление 8.IV, на собрании 70 транспортников, рабочего ст. Таганка Южн. Филиппенко). Относно это выступление не получило, хотя в числе присутствующих было 10 партийцев и 5 комсомольцев.

«Восстать не сможем. Соввласть потеряла доверие рабочих и служащих. Тибель совласти неизлечима» (ст. Мелитополь — плакатщик Артеменко).

«Как только начнется война, то весь народ пойдет против СССР и сразу соввласть уничтожат» (Мелитополь — плакатщик Буйный — сводилец).

«Скорей-бы перемена власти... Иностранцы державы помогут нам избавиться от этих советов и большевиков» (ст. Керстовка, рем. раб. Ждан).

«Мы выступить не можем. Крестьянство на 90% против большевиков и внутренний фронт будет опаснее внешнего» (Служ. тарифно-норадромочк. Бюро Киевского района).

«Красная Армия косвать не будет. Она знает, что даст война» (Славянск, кондуктор Серобаба. Дело Мелитополь, дежурный по делу Дитрах).

«Война нам необходима, чтобы уничтожить неправду, которая существует при совласти» (Дело Симферополь, агитационщик Обухова, бывший коммунист).

Активность аг/с элемента на транспорте сказывается в наличии ряда фактов агитации за необходимость аг/с восстания.

«Крестьяне голодают. Нужно ждать скорого восстания. Крестьяне восстанут, безусловно, присоединятся рабочие» (Николаев — машинист дело Василенко, меньшевик).

«Соввласть долго не просуществует. Народ восстанет. Красная Армия осознает, что их отцы и братья голодают и тоже восстанет» (ст. Нежин — грузчик Деменчук).

Аналогичные факты агитации за необходимость вос-

станции зафиксированы: ст. Одесса — кондуктор Черкас; ст. Белополье — машинист Проценко; ст. Конград — зав. мат. ТПО Шлигун; ст. Користовка — счетовод Мирошниченко; ст. Алмазная — осмотрщик вагонов Мурок; ст. Киев — инженер Корогод; ст. Харьков — кондуктор Заводский.

Забастовочные настроения

Ряд выдержек из д/с настроений транспортников обнаруживает наличие среди последних забастовочных тенденций:

«Если бы рабочие забастовали, то дали бы всё» (ст. Одесса, порт — грузчик Мельничук, бывший подрядник, агитировал среди грузчиков).

«Хлеб уменьшили, денег не дают... Надо бросить работу» (ст. Смородино, грузчик Дуленко).

Антисоветские и антипартийные выступления со стороны отдельных членов партии

В ряде случаев отмечаются антисоветские и антипартийные настроения среди отдельных членов партии и являющиеся в форме распространения провокационных слухов, порочающих заявления и т.д.

«Скоро будет война», «Доправлялись, закрутились... Остается одно — достать бомбу и кого следует уничтожить» (секретарь партийной ст. Камышевского Перемышля, старший кондуктор Куряцкий, кандидат партии).

8.IV с/г на собрании ст. Таганш Синельниковского района была прочитана телеграмма об урезке норм продукта, выступивший партинец Лут заявил:

«Морите наших детей... урезываете хлеб... Как я могу идти воевать, если семья голодная. Всё промотали, добились колхозы. А теперь за рабочих берётесь».

Инженер сектора Узлов Пиротранс'а в Киеве — Черный — партинец, распространяет провокационные слухи уподобительного характера:

«Страна в безвыходном положении. Провести весеннюю посевную кампанию невозможно, так как нет семян...

Есть постановление забрать у колхозников даже тот хлеб, который они получили за работу... Хлебодоголовки с гротом срываются.

*Начальник Южского ГПЗ Друские
Начальник П-го отделения Коновалов*

Док. №12

Секретное сообщение

Специальное сообщение о характерных проявлениях на Украине по данным на 22 июля 1932 года.

Предварительные и самовольные покосы.

Львовский район. В некоторых селах района с 12.VII по индивидуальному сектору началась предварительная уборка урожая как со стороны бедняков, так и зажиточной части села.

Случаи предварительных покосов отмечены в ос. Мико-Воля, Сосновка, Гуленда, Семёново, Денисовка, Жемаленцы, причём в последнем снимали по инициативе твердосдатчика Салтацкого... Твердосдатчик Салтацкий осуждён в последнем порядке на три месяца принудительных работ по линии райкомхоза и райкоопсоюза, приняты меры к охране полей с целью недопущения предварительного снятия урожая (Винницкая область).

Краснокутский район. В с. Мурафа 14.VII все колхозники «Червоно Зірка» явились к правлению колхоза с членами семейств для выхода в поле по уборке озимых. На предложение правления части колхозников отправиться на обработку клевера и уборку сена, последние отказались и все направилась в поле производить уборку ржи. В течение дня было harvested 150 копков ржи. Характерно, что колхозники отказались от общественного питания и ели сами трудоней. По окончании работы было организовано собрание по вопросу о том, делить ли скошенную рожь в копках среди колхозников или после обмола. К конкретному решению не пришли и колхозники разошлись, оставив в поле двух сторожей.

В этот же день из 120 обобществлённых лошадей было разобрано 60 с упряжью и повозками (Харьковская область).

Выходы из колхозов и разбор общ. имущества

Диканский район. В с. Шившаки по данным на 12 июля подано 150 заявлений о выходе из колхоза.

Кременчукский район. В артели им. Косенора Зарельского сельсовета в связи с антиколхозной агитацией отдельных лиц, подано больше 30 заявлений о выходе из колхоза, при чём были попытки производить уборку озимых в индивидуальном порядке.

Нужно отметить, что в последние дни многие колхозники обращаются в Коллегию защитников, которые пишут им заявления о возврате имущества, сославшись на § 9 СР «Оборонка Ужасаний 1931 года, на основании чего подавшие заявления о выходе настоятельно требуют выдачи имущества и выделении посевов.

Путнявский район. В ряде сел отмечен массовый выход из колхозов, разбор обобществлённого скота и инвентаря. Так, в колхозе «Ударник» Стрельниковского сельсовета из 36 хозяйств в колхозе осталось 6, при чём вышедшие разобрали обобществлённое имущество. В день разбора секретарь партячейки и председельсовета, зная об этом, в колхозе не появлялись. Проведённая 11.VI. после разбора имущества массово-разъяснительная работа результатов не дала.

В колхозе «Красный боец» Бывалинского с/с, подано 20 заявлений о выходе из колхоза и на работу колхозники не выходят.

В с. Стрельники из 107 хозяйств в колхозе «Красный Октябрь» 40, преимущественно бедняки, подали заявления о выходе из колхоза, мотивируя тем, что в течении двух лет не было отчёта правления, а полученное за трудодни в колхозе не даёт возможности существовать (Харьковская область).

Цибикровский район. По вновь поступившим сведениям в районе с 3 по 8 июля по 22-м колхозам, включая

схода найбільш крупний розбір об'єднаного мущества в колхозе «Вільна праця» - М.Чегадарьєвського сільсовета, о котром сооціалось, що из 213 вышло из колхоза 200 хозйств, разобрано 139 хозйствами, 211 лошадей, 112 коров и 26 шт. пр. скота (Одесская область).

Золочевский район. В с. В.Басове 15.VII. колхозники до 80 человек отказались выйти на работу и пришли в правление колхоза с требованием выдать хлеб. После проведения массовой работы колхозники разошлись (Харьковская область).

Бердичевский район. В Лесвижанском свеклосовхозе на почве невыдачи муки 9.VII., выдававшейся по распоряжению пом. директоре совхоза Стефановича с 5.VII. следствием всем работникам возникла волновка: до 100 человек женщины вечером пришли к зав. отделением Боричевскому с категорическим требованием выдать муки. Боричевский вынужден был родать до 10 пудов муки, после чего женщины разошлись (Винницкая область).

*Защитред ГПУ МССР Харьков
23 июля 1932 г. г. Харьков*

Док. №13

*Секретно
м. Коссапу*

**Специальное сообщение
О террористических проявлениях на Украине.
По данным на 10.XII. 1932 года
Убийства**

Пеменижский район. 8.XII. в с. Пемениги выстрелом через окно убит уполномоченный по хлебозаготовкам, кандидат партии Тиденко (Харьковская обл.).

Пестчанский район. В ночь на 3.XII. в селе Батрацком выстрелом из обреза через окно убит председателем селсовета Гуменный; в его кармане обнаружено анонимное заявление в адрес селсовета о том что местный крестьянин, закяточный середняк Асавулов имеет паган и

что он вел переговоры с какой-то бандой об убийстве Гуменного, за что предлагал 100 рублей.

Асаутов арестован; устанавливается, что он поддерживал связь со скрывающимися на территории Песчаного и Крыкнопольского районов беглыми кулаками Дядюком и Зайкой. Ведётся следствие.

Махновский район. В селе Жижелово 3.XII. убит председатель сельсовета. На место для расследования выехал следователь ГПУ.

Теплинский район. В селе Б.-Монгушка за время с 22 по 28.XI. имели место 3 активных антисоветских проявления. 22.XI. группой беглых кулаков, возглавляемой кулаком Пичко, убит милиционер Ток, возвращавшийся в райкомлицию после сопровождения арестованных.

В ночь на 25.XI. было совершено покушение на убийство зампредколхоза им. 8-го марта, кандидата партии Помайбо (Винницкая область).

Переяславский район. В ночь на 2.XII. в селе Девички убит член сельсовета Андриян, принимавший активное участие в работе по хлебозаготовкам. По подозрению в убийстве задержан один середняк. Ведётся следствие.

Звенигородский район. В селе Яблоновка 3.XII. убит неизвестным председателем сельсовета Андрейчук.

Львовский район. 3.XII. в 4 часа ночи убит председатель Яблоневского сельсовета Андрощук, комсомолец, при следующих обстоятельствах:

Андрощук, руководя бригадой по хлебозаготовкам в составе активистов Шульги и Онуфриенко, явился к зажиточному середняку единоличнику Лещенку для производства обыска и изъятия сокрытого хлеба.

В момент обыска Лещенко по указанию Андрощука стал копать яму, где был спрятан хлеб, а активисты Шульга и Онуфриенко в это время производили обыск во дворе и на чердаке.

Этим воспользовался Лещенко и нанёс Андрощуку смертельный удар лопатой по голове. Шульгу, спускав-

шогося с чердака, Левченко ударил ручкой от лопаты, но тот выхватил лопату и бросился бежать на улицу вместе с Онуфриенко, которого стала избивать жена Левченко. Следом за ними погнался Левченко, но их не настиг.

Когда эти бригадирьы возвратились на место происшествия, в доме никого не было, вырытая яма была зарыта. Труп Андрущука обнаружен в 25 шагах от дома Левченко, а последний найден в саду повисшим на дереве. В яме, которую в момент убийства копал Левченко, обнаружено 14 пуль вран.

Золотоношский район, 25.XI. в заброшенном колодезе в поле обнаружен труп секретаря партийной Кавказского совхоза Лысенко. Судебно-медицинским осмотром на трупе обнаружены 3 огнестрельных раны и 3 раны, нанесенные, по видимому, топором.

Ранения

Базарский район. В ночь на 3.XII. в селе Катиневке выстрелом через окно ранен клумосомонец, сельхор Степаненко. По подозрению задержаны 3 середняка, один из них бывший бандит (Киевская область).

Богодуховский район. В гор. Богодухове 2.XII. выстрелом из винтовки через окно ранен член партии колхозник Оксентя. По подозрению в совершении теракта арестован одиночник Желенко (Харьковская область).

Конотопский район. В селе Козацкое 2.XII. во время общего собрания ранен присутствовавший на собрании член партии, член бригады РПК Наводничий.

За день до ранения Наводничий принимал активное участие в изъятии хлеба у своего родственника Яковенко. В первую минуту после ранения Наводничий, теря сознание, сделал на стене надпись: «Меня ранил небож, у которого я забрал позавчера жито, ячмень и кожи». Арестованы Яковенко и его 3 соучастника. Следствие продолжается (Черниговская область).

Затонский район. В селе Н.-Нетечинском 2.XII. середняк-одиночник Непийвода зашел в помещение

сельсовета и, набросившись с топором на уполномоченного РПК Фигуля, нанёс ему тяжёлые ранения. Задержанный присутствовавшими в сельсовете активистами, Непийвода заявил: «Я пришёл в сельсовет с целью изрубить вас всех за то, что у меня забрали хлеб». Непийвода арестован. Ведется следствие (Винницкая область).

Покушения

Сновский район. В ночь на 4.XII. в селе Кучиновке было совершено покушение на убийство зампредсельсовета Семёнова и колхозника Примера. Покушение на Семёнова совершено второй раз 25.XI, в него был проведён выстрел из обреза, Семёнов остался невредим.

В результате проведённой агентурно-следственной работы установлено, что на убийство Семёнова и Примера покушался зажиточный середняк Гордейко, осуждённый за активное участие в волынке в марте месяце с.л. на 3 года и бежавший из ДОПР'а. Гордейко арестован, ведётся следствие.

Приметское. В селе Кучиновке в 1932 г. совершено 4 теракта, из них 2 раскрыты. Арестовано по терактам 4 чел. По всему району за 1932 г. совершено 5 терактов (Черниговская область).

Нападения на сельактивиста

Копытгородский район. В селе Хреновке 5.XII. на комсомольца Стретня, возвращавшегося домой со списками хлебосдатчиков-единоличников, набросился неизвестный, сбил его с ног, порвал на нём одежду и, уничтожив списки, скрылся. Приняты меры к установлению и аресту преступника (Винницкая область).

Поджоги

Жушиевский район. В ночь на 5.XII. в селе Медведевке поджогом уничтожена скирда колхозной соломы в 550 цнт.

Володарский район. В ночь на 8.XII. в с. Топориче поджогом уничтожена хата секретаря партячейки.

Обуховский район. В селе ст. Безрадничи в ночь на

5.XII. загорівся сарай одноличника, розположений поряд з колхозною конюшнею і хлібним амбаром. Установлено. Що пожеарний інвентарь был поворчен: шланги от насосов перерезаны, вода из бочек выпущена. Арестовано 6 чел. (Киевская область).

Жмеринский район. В ночь на 5.XII. в селе Северновка сгорела скирда соломы около 300 тонн местного колхоза. По подозрению задержано 4 распродавца твердосдатчика и беспризорный, который, по непроверенным данным, спал под скирдой. Ведется следствие.

Чечельницкий район. В селе Балдуришко в ночь на 2.XII. сгорели от поджога 2 подвола соломы, принадлежавшие председельсовета Бунчаку; в ночь на 4.XII. поджогом уничтожена хата и другие постройки бригадира по хлебозаготовкам Власенко и 2 постройки его соседей; в ночь на 5.XII. — 2 кулака члены конисин по хлебозаготовкам Тодорашко.

Следствием установлено, что потерпевший бригадир Власенко производил изъятие скрпного хлеба у середняков Танашенко и Хоменко. Последний вместе с 10-ю односельчанами (в том числе 7 твердосдатчиков) после принятия ряда репрессивных мероприятий к злостным недатчикам из села скрылись.

В селе Червона Трелья 3.XII. совершен поджог хаты старшего бригадира по хлебозаготовке, члена президиума сельсовета Полицука.

В поджоге подозреваются 2 сына осужденного на 6 лет за злостную раслачу хлеба твердосдатчика Голощука, у которого Полицук производил изъятие утаенного хлеба (Винницкая область).

Бесполовский район. В ночь на 6.XII. в колхозе «Червоногвардеец» хут. Ященково Воронковского сельсовета поджогом уничтожено 260 цнт. овсяной соломы. По подозрению в поджоге арестованы 2 кулака, у которых за несколько дней до поджога был изъят хлеб (Харьковская область).

Борзнянський район. В ніч на 4.XII. в с. Смижках подожжена клуня колхозника-активіста Сиденко, в якій знаходилися табак колхоза «Українець» (Чернігівська область).

Володарський район. В ніч на 8.XII. в селі Дворичі пожегою знищено колхозна конюшня з відходячими там 40 лошадями (Київська область).

*Загрозі ГПУ УСРР Карасю
12 грудня 1932 г.*

Док. №14

ЩАГОУ. – ф. – І. – Оп. 20. – Спр. 5487. – Арк. 2-78

«Протоколи засідання Полтавщинени по розгляданню слідствених дел»

Протокол засідання Політ. Комісії для розгляду слідчих справ з 5 січня 1932 р.

Слухали: 1. Справу Трусівського РайДПУ за знан. Гук Олексі Пистолеса, Михея Сидора Климона, Гамали Івана Володимирового, Кобця Івана Востильового, Гук Пилипа Авдр., Хитрук Никодима Семенового, Запорожця Івана Мажитовича, Гук Тиміша Олексовича, Хитрук Пасталия Івановича, Гук Сфрема Дорофійовича, Ткачука Спиридона Івановича, Зайца Мотра Климовича, Мальника Пельна Антоновича, Лавоньку Якіма Тимофійовича, Мальника Антона Антоновича, Федорук Сидора Андрійкового, Кобець Михайла Васильовича, Кобець Олександра Васильовича та Політоченко Авдрія Тимофійовича за арт. 56-16 КК, перші три експертники, оставші середняки за те, що 6-8 серпня в селі Тавіжжя очинили повстання проти активістів, що проводили кампанії.

Ухвалили: Справу передати на розгляд суду. Міру союзовосту обрати відповіано до обставин справи.

Слухали: 12. Справу Нарслідного Черняхівського району по знан. гр-ки Григору Василя Федоровича, за-

новського твердозадатника, за 54-8 арт. КК в тому, що 19.IX. в с. Андріївці підпалив сільського активіста – голову комісії сприяння хлібозаготівлі, згоріло все майно (Арк. 4).

Слухали: 15. Справу Брусилівського РайДПУ за звин. Сябрука Михайла Федоровича, Перестюка Зіновія Евстратовича, Сябрука Семена Дмитровича та Литвина Федора Пилиповича – замовні середняки, за 54-8 арт. КК в тому, що 23.VIII.-31 р. в селі Вітрові увечері вкинули в криницю члена партії – голову СКНС (Арк. 5).

Людмила Вікторівна

Членка Колегії

Док. №15

Протокол засідання Політичної

Комісії для розгляду обличчя справ з 5.I.1932 р.

Слухали: 14. Справу Житомирського Опер сектора ДПУ УРСР за звин. гр. Сігирчука Андрія Онуфрійовича, народження 1896 р., селянина, середняка, малописьменного, українця, хлібороба за 179 п. 2 арт. КК був засуджений до 3-х років, позбавленого права голосу, кримінальній політ. бандит; звинувачується у тому, що з класової помсти забив активістів, злочин передбачено 54-13 ар. КК.

Ухвалити: Вважати за можливе застосувати найвищу міру покарання – розстріл.

Док. №16

*Перодному комісару юстиції
на Генеральному прокурору республіки
ТВО начальника УПТУ Володимира*

Рапорт

Довожу, що план відправки в'язнів на Північ виконано, а саме:

1. Замість запланованих до відправки з 28.XI. по

1.XII.32 року 1570 в'язнів, відправлено у зазначений термін 1759 в'язнів.

2. За планом відправки 4.XII.-1932 року:

Види виробничого колективу	Передбачена кількість в'язнів	Фактична кількість	Усього відправлено до ДПУ
Колгоспний	1670	1679	37
Зарплатний	1800	1506	32
Добровільно-примусовий	800	561	111
Харчовий	1200	1182	31
Аграрний	1100	1104	80
Житлово-примусовий	1200	1200	—
Разом	7870	7832	191

Разом замість запланованого — 9590

Відправлено — 9701

6 л. року 5 грудня 1932 року

Тов. Начальника УДПУ Вовседа

Док. №17

Протокол засідання Комісії при Чернігівському обл. оргбюро КП(б)У 3 грудня 1932 г.

Слушали: по обвиненню керівників колгоспа «Револьюція» Путнявського р-на Бирюкова и др. за сокрытые деятыя, положенныя с хлебом в колгоспе,

Работников Сохришского к-за Варвинского р-на Предревкомиссии Воловника за разбазариванье и невыполнение хлебозаготовок (арк. 52)

Предсельсовета Богача и предколхоза Герасименко (члена партин)-из с. Срибное Варвинского р-на за сознательный саботаж выполнения хлебозаготовок

То же руководство к-за «Новая жизнь» с. Ковтуновка Прилукского р-на: предколхоза Бузня, завхоза Разсовакого, предкооперации Загребельского, предсельсовета Аващенко за саботирование хлебозаготовок (арк. 53)

Руководство Рудовского к-за Прилукского р-на «За разбазариванье под видом общественного питания».

Дов. №18

Телеграма
До генерального секретаря
ЦК КП(б)У т. Костіра

Повідомляю, що директива про відправку на Північ другої партії позбавлених волі виконана у визначений термін, себто до 12 годин ночі 15 грудня.

Розпочато підготування до відправки на Північ третьої партії позбавлених волі в кількості тож 10000 чел. Термін відправки визначен 25 грудня 1932 р.

В.К.Кр. та Т.П.Р.
В.Поляков

Дов. №19

ЦДАГОУ. – ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 5469. – Арх. 11-95

Щодним тижнем

інформаційний лист
УІІ Волинська

Характерні випадки мали місце

1. В радгоспі „Орєнбург” Ново-Трєбського району залишилося біля 3000 га, недобрано убраної кукурудзи. Кукурудза, що залишилася у полі, дирекція радгоспу вирішила зібрати силами околицьнього населення на умовах: 50% зібраного – радгоспу, 50% – за збір. Оскільки була на полі лише одна вага і не могла задовольнити 1000 осіб, що працювали у полі, почали брати кукурудзу „на глаз” 50%, – потім взагалі почали тягнути всю кукурудзу. Безладдя почало збільшуватися, в жорі почали кричати, що треба не лише кучі брати, а треба розбивати і амбари. Довелось висилкати загін міліції в 40 чоловік, але що волинську шляхом роз'яснювальної роботи вдалося зупинити ще до прибуття загону.

2. В Потрєбизьському районі в місці сел, колгоспників, зібравшись, напали на кагат і розграбувати картоплю і буряк. Попередньо вони обробились топорами, ломаними тачками.

3. Такі самі випадки мали місце в Харольському. Обито

нинському районі і в селі Гуляя Пілі, при чому в Хорольському районі під час нападу на радгосп „9 січня” було забито двох заповісників.

4. В с. Шостовні Чернігівського району корба в 500 осіб, переважно жінок, напала на бригаду, що вивчала майно у куркуля, відбрала всі речі і побила бригаду.

5. В Золочівському районі (ст. Опшоробівка) напови приблизно в 1600 осіб в ніч з 14 на 15 квітня зробила напад на Івашківську сільраду.

*ТВО Народнього комісару юстиції
та генерального прокурора республіки А. Пуховича
складено 5 травня 1932 року*

Док. №20

Інформаційний лист

Прокурор Хорольської дільниці інформує: а) Оболонівський район перебуває в тяжкому продовольчому стані. Спостережено, що вживають зелений очерет і населення ходить гуртами і верховоз та використовує стеблі від коріння, маються випадки смертності та опухлості від голоду. Загальне навчання по низшій сіл зрівню, школу відвідує 50%, є випадки втікання вчителів за відсутності харчів.

б) мал місце заволоді студиентів технікуму по м. Хоролу на групі поганого харчування. Спостерігаються по району організовані напад на колгоспний хліб, кагати і т.д.

III Волинка

1. Пулінський район Київської області. Волинкою було охоплено 12 сел і таку супроводилося розграбуванням склепів і посівматеріалом. Всього по району розібрано 336 центнерів.

Під час цих дій було нанесено поразки уповноваженим РВК Локтісову і Петровій, і голові РВК Майстру. В селі Соладніч під час волиники намагалися забити секретаря РПК в. Остера та двох голів РВК в. Кауля, але їм пощастило врятуватися. Деякі характерні штрихи з Пулінських

волиннок: В основному натовп волинщиків — це жінки і лише в прохідних випадках були і чоловіки. В окремих селах до цих волиннок приєднувалися і актив села; в складі волинщиків і навіть за натовків були, наприклад, в с. Карпові, активістка бідничка Виговська, що до цього часу працювала 2 роки головою с/р, в с. Адамівці на чолі натовпу в 70 жінок була член сільради активістка Ботцаренко, в с. Юльківці приймали участь у волині дружини червоноармійців і навіть мати двох членів партії, що працюють зараз на ударних будівництвах в БССР. Іншими, що їх виставляли волинники — це негайна випічка хліба і ливали харчі. В окремих селах було чути з натовпу вимоги повернути куркулів, переобрати сільраду, надати всім виборним прав тощо. Колгоспники в окремих селах хоча й брали участь у волинках не брали, все ж співчували їм. Серед волинщиків різко виділяється велика кількість осіб, надто виснажених та потулик.

2. В Оболонянському Хорольському і В.Багачинському районах масові натовпи селян прибувають до с/р з вимогами хліба. В Успенській с/р розійшли керівників села, нанесли поби і переводили у активу обшук, забирали все майно і продукти і наразі натовп жінок біля 500 осіб затримали голову с/р, якого під чорним прапором повели до ст. Погоново, розташованій за 7 кілометрів від села, де в склепі Союзлібу та намагалися розгромити склепи і забрати зерно.

3. В селі Писках Лохвицького району за ініціативою розкуркулення відбулася волинка трічі. В ній брало участь кожного разу по 200 жінок, ходили до сільради, вимагали хліба, намагалися на ст. Лохвиця розібрати і розграбити пакгаузи і вагони з хлібом. За сигналі до початку волиннок було те, що бігли на ставок в церковній дзвони.

4. В багатьох районах також занотовано розбратання селянськ корів, що теж носило характер волиннок.

*Заст. Народного Комісара Юзмані
та Генерального прокурора Республіки А.Приходько*

Док. №11

Щодо теми
 ЦК КП(С)У особисто Зайцева
 Інформаційний лист З.ІК.-32 р.

Матеріали цього листа охоплюють період червень-липень.

Стан в колгоспах

1. В околицях Христинівського району Київської області було викрито розповсюдження контрреволюційних відозв і прокламацій. Відозви підписані „Український революційний комітет“. Ці прокламації були в трьох різних видах: перша з них – заклик до селян, друга – до робітників, а третя складена у віршах з малюнками про голодних – до всіх. Основний зміст – не давати хліба, виступати до боротьби, руйнувати телефон і телеграф, залізничні шляхи, з вагном зверху: „перераховати з рук в руки хліба в хату“. Відозви надіслані у одного залізничника – зараз провадиться слідство.

Але на території цього як в Христинівському так і сусідньому Монастирищенському районах почалася шалена агітація проти хлібозаготівельних планів, за висхід з колгоспу, за невихід на роботу тощо.

2. В Бадяцькому районі, як інформував прокурор, невисхід на роботу прийняв загрозливий характер: особливо це спостерігається по селах Цітків і Харківці.

6. В с. Говорих Задонського району Вініницької області частина колгоспників, протестуючи проти наданого плану хлібозаготівель не вийшли на роботу, з частина, покинувши роботу на полі, пішли додому, мотивуючи тим, що їх праця даремна, бо план хлібозаготівель великий, увесь хліб заберуть і для них нічого не лишиться.

7. В с. Катеринівці Покровського району Дніпропетровської області колгоспники розібрали снопи з поля і возили додому. Брати скільки хто хліб і скільки міг. Ініціаторами цього розбору було правління колгоспу „Нові зоря“.

8. В с. Новоселівці того ж району в артлі „Комуніст” оголосили страйк і не виходили два дні на роботу, вимагаючи спочатку кепським громадським харчуванням, а потім вимогою, щоби їм роздали хліба на цілий рік.

9. У Васильківському районі Дніпропетровської області голова артлі замість роздати 10% фактичного обмолоту роздав членам артлі біля 95%, цебто з 70 центнерів було роздано 64 центнера. Голову артлі відіслали до суду.

10. Кобеляцький прокурор інформує про випадок оздоровчої подачі 200 ханів про вихід з колгоспу на ґрунті недостатнього харчування (невидачі продуктів на утримання тощо).

.....

12. Гадяцький прокурор інформує про часті випадки відмовлення прийняти хлібозаготівельні плани, цей опір зустрічається не лише від несвідомих колгоспників, а є випадки, коли окремі комуністи пасивно, а іноді і активно протидіють прийняттю плану. Наприклад, голова колгоспу с. Харківців прибув до РПК, залучив парткоміток із заявою, що виконати план хлібозаготівлі він не забезпечує.

13. Особливо серйозного характеру набирали такі явища як розбратання худоби і майна, вихід з колгоспів. Ці явища переростали у волюнтаризм. В с. Ужово Путнівського району хрбів чуть не порубала серпами і косами утвореного села. В цьому ж селі поїмали на полі колгоспне жито і почали його жати.

14. До Заславського РВК 18.УІІ. надвечір прибуло з сарапани біля 35 жінок і вимагали виключити їх з колгоспу, роздати реманент, дозволити їм жати на колгоспівських ланах. Коли їм в цьому було відмовлено, вони пішли додому і тієї ж ночі без дозволу сільради провели збори, а ранком всі вийшли на колгоспівське поле жати. Виявилось, що цією волинкою керували два куркулі.

15. В середніх числах липня та декількох селах Гайсинського району Вінницької області мали місце волюнтаризми, що були скеровані на розбор всього колгоспного майна

на, тяглової сили і т.д. Найбільших розмірів волинки набула у с. Затківцях. Курба жінок до 400 осіб одного дня прийшла в господарство колгоспа і розібрала майно, тяглову силу і увесь реманент. До колгоспників прислалились і односібники, в яких раніше було вклучено майно і передано до колгоспів. Того ж самого дня ця курба вирушила до підрайону Пайсінської міліції в Затківцях і звільнила всіх ув'язнених, серед яких було декілька заслужених за волинку — розбір майна в с. Кибичів цього ж району. Другого дня ця курба під загрозою вбивства забрала голову колгоспу, а потім голову сільради на поле, примушуючи їх розподілити частки землі і друкаві і т.д.

16. Красноградський прокурор Харківської області повідомляє: „при прийнятті планів хлібозаготівель в районі, абсолютною всі сільради і колгоспи звернулися проти контролю чисел плану для них, доводячи велику напруженість їх. Голова Добрянської сільради Кремені разом з головою колгоспів відмовляється прийняти зменшений для них план хлібозаготівель. Відмовилися від прийняття плану і колгосп Таветнянської сільради Словеншанського району (нинішня сільрада), один з голів колгоспу змінив нелюбою кудя. Також відмовляється прийняти план одна артіля Огірської сільради, що складається виключно з червоних партизан.

*Народний комісар юстиції
та Генеральний прокурор республіки В. Поняков*

Док. №22

*Цією тезою
Інформаційний лист № 6
Народного комісаріату юстиції
м. Костюру*

IV Терористичні акти та волинки

Останнім часом число терористичних актів збільшилось. 1. 12-го жовтня недалеко від села Слав'янка Межівського району Дніпропетровської області забито на смерть трьох осіб: секретаря партгрупки, помічника та конюха.

2. 10.X. на хуторі Миколанка Васильківського району Дніпропетровської області пострілом поранено голову с/ради.

3. 24.IX. о 12-ій годині ночі в с. Райках Бердичівської міськради Вінницької області забито пострілом студента-активіста.

4. 30.IX. в Маловадській с/раді Рубежівського району було вчинено напад на бригадира по політ. кампаніям кандидата партії Лебеда, якого було поранено.

5. 1-го жовтня в с. Рибуліво Змієвського району Харківської області на голову с/ради, що повертався додому, було зроблено два постріли.

.....
Щодо волинок, то наведемо такі яскраві факти:

В Оболонянському районі Харківської області секретар РПК т. Верба при об'їзді встановив, що під видом громадського харчування розбазарено багато хліба в колгоспах і тому він запропонував місцевим керівникам видавати хліб лише тим, які ходять на роботу і в залежності від виробленого дня, але ж не було чіткої установки, як це проробити. Партсередок за правління колгоспу в с. Худобівці зробив так, що ранком, коли колгоспники прийшли на роботу, оголосили їм, що хліба немає, міркуючи видати хліб увечері за пророблений день. Колгоспники, знаючи, що хліба напечено на 3 дні, стали вимагати, кинули роботу, зібрався до колгоспу, підняли галас, що, мовляв, хліб вивозите, а нас не годujete, розігнали правління і пішли до сільради. Був базарний день і на базарі зібралось чимало народу, який скупчилось біля с/ради; з натовпу чулися вигуки – бити керівників с/ради, з останні, розгубившись, стали тікати; деякого натовпом затримано, як то уповноваженого РВК Сасієнка, якого натовп побив. Можливо, його були б вбили, але йому пощастило втекти.

По Хорольському району Харківської області теж мали місце волинок по раду сіл. Так, наприклад, в с. Со-

ф'тні жінками організовано опір вивозу хліба, який тривав декілька днів. Терористичні акти та волинок були ще в низці інших місць, але їх неможливо тут всі вміщати.

*Зам. Народнього комісара юстиції
та Генерального прокурора республіки А.Праводько*

Док. №23

цілою тодішню

Лен. секр. ЦК КП(б)У к. Костору

Спец. зовідання № 5 8.XI. - 32 р.

Боротьба органів юстиції за хліб

По 53 районах Харківської області засуджено за владчу хліба 672 особи. Пересічно припадає на один район 13 справ. За останню п'ятиденку листопада по 42 районам області засуджено 407 осіб, пересічно 10 справ на район.

Отже за останню п'ятиденку витиск збільшено порівняно з останньою п'ятиденкою листопада.

Із засуджених:

куркулів та землевласків – 215 (32%);

контрактантів – 353 (51%);

чи, управ колгоспів і апарат колгоспів – 104 (17%).

Порівнюючи з останньою п'ятиденкою листопада збільшилась кількість засуджених з керівництва колгоспів та сілрад (за останню п'ятиденку листопада засуджено 86 осіб з керівництва колгоспів та сілрад).

Репресія залишається досить твердою, як і за останню п'ятиденку листопада.

Розстріл – 1;

Позбавлення волі – 628 (93%) (асі на реченць понад 2 роки);

Примусові роботи – 18 (2,8%).

За цілий період хлібозаготівельної кампанії засуджено за нездачу хліба близько 700 осіб з керівного складу колгоспів, а за першу декаду грудня 1932 – 286 осіб. По

цілій УСРР за цю декаду засуджено понадвсімсот 6000 осіб.

Всього за цілий період хлібозаготівельної кампанії до 25 листопада засуджено близько 19 тисяч осіб за неспадку хліба, отже ця декада дає близько 30% всієї дуже значної кількості засудження за цілий період хлібозаготівель.

Дня №24

ЦДАГОУ. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5490. – Арх.22-29

цілою поштою
Секретарю ЦК КП(б)У
т. Хомовому
Співвідомля № 7
18 грудня 1932 р.

Боротьба проти востані за хліб

Судова репресія за декаду з 25.XI – 5.XII, 1932 р.

Дані наводяться по 65% районів УСРР (в зведенні № 6 дані наведені по 50% районів України).

Всього засуджено по 65% районів України за цю декаду:

а) за неспадку хліба – 4649 осіб (по 50% районів – 3200 осіб).

Отже передбачення НКВД, що по цілому УСРР за цю декаду засуджено за неспадку хліба найменш 6000 осіб підтверджується.

На засудження:

куркулів та заможників – 1140

контрактантів – 2054

членів управ колгоспів - 313

службових осіб колгоспів та сільського апарату – 122

колгоспників – 59

Застосовано таку репресію

розстріл – 19 (0,6%)

позбавлення волі – 2879 (99%)

примусові роботи – 145 (5%)

Док. №25

Зі справлення № 8
11 грудня 1932 р.

За першу п'ятиденку грудня місяця у Вінницькій області засуджено 307 осіб. Пересічно на район припадає 7 справ. Найбільше засуджено по Любарському (34), Подільському (24), Крокопільському (16) районах.

По 25 районах УСРР у 95 селах за час з 15 листопада по 1 грудня застосовано адмін. штрафів (грошових) на загальну суму в 4066500 крб., отже, на кожне село припадає штрафів на 42800 крб.

По 20 районах Київської області ухвалено постанов на вислання 120 господарств.

Окремі факти за грудень місяць

Київська область

Михайлівський район. В селі Кошарів підпалено хату одноосібника, де зібралася кулосова бригада по хлібозаготівлі, де і був голова сім'яра. Було зав'язано з надвору сімдесят двір та підпалено хату. Згоріло 2 хати, жертв не було.

В селі Мотужині підпалено хату члена с/ради активіста. Хата згоріла.

Конотопський район. Пострілом через вікно забито Червоного партизана, члена колгоспу, що брав активну участь у виконуванні господарсько-політичних кампаній.

Пирятинський район. В кул. Турківському на загальні збори селян з'явилися 3 невідомі, озброєні і вимагали видачі їм представників району. Упевнившись, що таких на зборах не було, злочинці розігнали збори і зникли.

Док. №26

ЦДАГОУ. – ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 5852. – Арх. 14-75

*«Информация Бердичевского горкома КП(б)У
в ЦК КП(б)У о состоянии и проведении
политических и хозяйственных кампаний по району
25 апр. 1932 – 25 ноября 1932 г.*

До об'єкту КП(б)У

Код: ЦК КП(б)У та ЦК ВКП(б)

**Інформаційна збірка про політстан та перебіг
найважливіших політично-господарчих компаній
на Бердичівщині**

І Політстан району

В додаток до наших інформистів про політстан району та настрої окремих когорт, що зв'язані з тимчасовими нашими продовольчими труднощами, — ці настрої мають місце як по самому місту так і на селі в ці сьогоднішній день.

По підприємствах міста за останній час помітно підупала трудовисципліна та разом з тим продуктивність праці. За останній час збільшилась неввідан на роботу по окремим підприємствам без уважливих причин та поруч цього спостерігаються все більше намагання виїхати в більш крупні центри. Така тенденція спостерігається і з боку окремих членів та кандидатів партії, що почала пасувати перед нашими тимчасовими труднощами.

Особливо масовий виїзд на роботу за останній час спостерігається з боку кооперативних кустарів, який сягає до 80% загальної кількості робітників тої чи іншої артілі.

Так, приміром по артілі „Червона Зірка” на І. V. було 617 роб., а на І. VI. було на роботі лише 304. По артілі „Червоний швейник” із списочного числа 220 з'являється лише 130.

В зв'язку з нашими труднощами, зниженням норм хліба та невідповідного харчування по слововим, з боку окремих нерозвинених робітників продовжують мати місце різні антирадянські балачки та балачки забастовочного характеру, які нами висвітлювались в попередніх наших листах.

В додаток до наведених уже нами розмов поміж собою робітників, що були зафіксовані попередніми інформаційними збірками, з більш характерних, що мали місце за останній час можна навести наступні:

1. По заводі «Прогрес» — робітник в розмові з робітника-

ми в цеху: „Дураки рабочие, что не делают общую забастовку в отношении общественного питания. Когда я работал в Кривом Роге и рабочим не давали хлеба, они сделали забастовку и налет на завод, отправлявший скот. Забрали половину скота, перерезали и кушали сколько хотели... а здесь отправляют на глаза рабочих стадами на станцию и рабочие дураки молчат”.

І. По і ДШЗ – робітник поміж робітників: „Надо завтра привести сюда всех своих детей и сделать скандал, тогда что-нибудь будет. Взял детей, пришёл в столовую – они не пропускают. Чего вы нас мучите, не даёте нам жить. Вся семья и так с голода пропадает. Ну вас к черту с вашей советской властью”.

Проробка рішень ЦК та РНК про лібкозаготівлю, м'ясозаготівлі та радянсько-кооперативну та колгоспну торгівлю.

Поруч цього за повідомленнями з місць по окремих селах під час популяризації постанов були поодинокі намагання класового ворога-кулака та його агентурні і тут використати наші труднощі для криви міроприємств щодо успішного виконання завдань по заквічаною сіву.

Як от по с. Радзівіловці під час обмірковування постанов з насн були такі репліки: „Раньше заготовляли всего 500 млн. пуд. хлеба і він скрізь був дешевий, а зараз забрали більше мільярда пудів, а хлеба нема і люди похнуть з голоду. Зараз зменшили лібкозаготівлю тому, що вже довели до голоду, провай зовсім поганий зараз і не буде з чого взяти лібкозаготівлі, – тому і зменшили її”.

В цьому ж селі при розмові з жінками про колгоспну торгівлю вони так заваляють: „Яка тут може бути торгівля, коли у нас нічого вже нема і діти сидять без хлеба, мені потрібно купувати, а не продавати”.

По с. Скрагливці під час обмірковування постанов виступавший по ним вчитель виявив своє незадоволення проти партійної та коморганізацій, виступи якого зводилися до слідуючого: „Партійна та КСМ організація зовсім не-

потрібні і їх потрібно розігнати, бо як би не вони, то було б краще. Партиї довели до того, що зараз голодають дітя, та в час фізкультури не можуть підняти рук”.

Як повідомляє наш уповноважений, в цьому ж селі настрої та балажки одноосібників носять такий характер, що мовляв, „комуністи та актив села забезпечили й вони живуть, а ми голодаємо, бо все забрали. Засвідно що в цьому році – побачимо, що з цього вийде, що нам зостанеться”. Деяка частина не вірить в постанови й висловлює свої думки, що це лише балажка, а коли ми засіємо, то все рівно заберуть усе.

В окремих випадках такі агітації мали певний вплив на частину бідноти проти насильн мірепримства, прикладом цього можна навести такий факт, що коли одноосібним господарствам по с. Половещанському було роздано посівматеріал гречки для посіву 6, то останні замість посіву використали її на харчування.

*Інформатор НКК Предгорський
7.VI-32 р.*

Дев. №27

*Школяр Павло
До об'їзду ККВУ
21.VIII-32 р.*

Інформаційна збірка

Окремими робітниками на підприємствах розпускаються чутки, що нібито колгоспники уже розподіляють поміж собою землю і виходять з колгоспів, тому що у них збирають усеє хліб з нового врожаю і їм прийдеться голоднть.

Треба сказати, що ці контрреволюційні провокаційні агітації кулацького елементу та його підголосків мали певний вплив по окремих селах району – в таких селах майно випадком подачі заяв про вихід з колгоспів, а саме: по селу Обухівка подано 6 заяв про вихід з колгоспів, по с. Сивайнівці – 10 заяв, Жидівці – 38, Іванківці – 18, Маркуші –

35, Кижинівка – 20, В.Гадомці – 57, Садки – 10, В.П'ятківка – 10, Нізгурці – 8, Семенівка – 6. Так само із маючимся відомостів по інших селах золь подати заявок про вихід із колгоспу і не мається, але ж тенденція до виходу з колгоспів є.

В с. Жидівцях, де подано 38 заяв про вихід з колгоспу, виявлено, що керівна частина колгоспу з чужого волевого елементу, який сам вів розкладницьку роботу щодо руйнації колгоспу та просував серед колгоспної маси бездорівні настрої.

За останній час мають місце широкі чутки про повернення з виселки кулаків та повернення їх майна, що було розпродано як експертних господарств за невиконання зобов'язань, також намагаються просунути контрреволюційні чутки, що нібито в інших районах колгоспи уже розпущені, а тому і тут потрібно виписуватись з колгоспів, бо колективізація довела до голода і в далішому приведе до загибелі.

В с. В.Нізгурцях один з колгоспників, бувши церковний староста, що вступив до колгоспу, щоб уникнути твердого завдання, розповсюджував агітації такого змісту: „Забрали увесь хліб, але коли б люди не дурні і організовано не виконували б всіх команд та помилувались з колгоспів, то держава мусіла б забезпечити селян“. Цим агітатором підтримується тісний зв'язок з своїм братом, бувши поліцейським урядником, який золь відкрито і не виступає, але скрито проводить свою роботу. По маючимся відомостям він підстригав жінок виходити з колгоспу та кинути обробку буряка.

В с. Дмитрівці 2 антирадянські елементи, що вступили до колгоспу також золь скритись від експертного обкладання, ширять такі агітації: „Скоро всі колгоспники лопнуть, позаяк всіх бідних селян, що вступили до колгоспу, обирають. Війни тепер не буде, но повстання в середині має бути обов'язково. Армія, що складається

ся в близькості із селян тожє підтримує повстання і тоді буде кінець мученню людей”.

В липні місяці по окремих селам мали місце випадки смерті окремих колгоспників та одноосібників. Такі факти ще в більшій мірі ускладняли настрій на селі і стали фактором для ще більшого ширення агітацій контрреволюційного характеру з боку чужого елемента серед основних мас села.

За останній термін дійсно мали випадки отруєлі та смерті від недоїдання по таких селас:

1. В с. Слободичах – 4 випадки смерті колгоспників, 2 одноосіба.
2. В с. Швайківці – 2.
3. В с. Жидівцях – 2 випадки смерті.

Крім того, ці випадки були і по інших селам.

Що ж до випадків отруєлі, то вони займають більше місце і особливо по с. Слободичах, Швайківка, Райка і ін., де отруєних нараховується, по вичерпним даним понад 100 чол. в кожному селі.

В зв'язку з наявністю випадків отруєлі та окремих випадків вмерання, знову такі виникають різні антирадянські балажки та незадоволення серед колгоспної маси, не говорячи вже про одноосібників, які зводяться до того, що в цьому є вина Радвикала та її міроприємства в частині хлібозаготівель.

Примером, по с. Швайківці мають місце такі балажки: „В час хлібозаготівель по селас були представники з району, то забирали хліб, а тепер коли нас постигла голодна смерть, то влада не дає ніякого порятунку”.

В с. В.Валомцях бідняк так реагує в гуші колгоспників: „Нас Советская власть довела до того, що приходится умерати з голоду. Кто видумав цю власть – щоб йому добра не було. От обаурили. Селянини працює день і ніч, а за це приходится померати з голоду”. Аналогічні балажки ведуться і по інших селам.

Поруч цього в липні місяці мав місце факт агітації і політичного змісту в формах писаних листівок-відмов антирадянського змісту, а саме:

В адресу Сингаївської та Хажинської сільрад невідомим чином через пошту було направлено по 1 прямирничку листівок-відмов антирадянського змісту за підписом „Городской Комитет рабочей партии“.

Листівки, як видно по почерку, писані одною і тією ж особою від руки, чорнилами, печатними буквами.

У одному із сел листівка була вскрыта головою сільради, який прочитавши цю відмову дав її прочитати і секретарю сільради (обидва позапартійні), після чого ця листівка була із'ята Уповноваженим МПК, що перебував у селі по переведенню політосвіцарського кампанії.

Аналогічного змісту листівка була направлена і в адресу завкому ДШЗ, але прийнятими заходами відповідних організацій вона не була доставлена адресату.

Інформатор МПК Прудворської

Док. №18

*Тамто
До Вінницького обласкому*

Інформаційна збірка III Хд хлібозаготівель

Позважаючи на те, що вже кінчається серпень місяць, протягом якого мусіло б поступити 38% річного плану хлібозаготівель, розпорядниця роботи та здачі хліба по району ще не набрало ударних темпів та проходить зовсім повільно. Серпневий план по району виконано станом на 27 серпня на 17%, та по відношенню до річного плану на 6%. Зрив серпневого плану пояснюється ще й безвідповідальним ставленням до цього частини сільгосподарств, як і чималої частини уповноважених МПК.

1. По селу Кудьків, за невиконанням нашого уповноваженого п/о майже ніякої роботи не проводить щодо організації кооперативної маси навколо здійснення планів

хлібозаготівель, внаслідок опортуністичного ставлення самого секретаря партосередку який при обмірковуванні плану на осередкових зборах сам пошов під сумнів реальності плану й так орієнтував весь партосередок. Тут мав місце той факт, що кандидати партії намагалися не прийняти план, а крім того, в своїх виступах так заявляли: „Коли б ми знали, що серед нас буде така робота, що нам прийдеться виконувати такі обов'язки – ми б зовсім не пішли до вас партії“.

Секретар ц/о тов. Кухарець, член партії з 1934 року при обмірковуванні списку твердохваланив заводу, що в селі таких осіб немає й всіх твердохваланив минулого року зі списків потрібно виключити та внаслідок висів таку пропозицію: „Треба всіх твердохваланив загнати в одну яму, налити водою та утоїти їх всіх“.

На засіданні Правління колгоспу взагалі не було внесено ніякої ухвали в справі прийняття плану, а засідання закінчилося з настрійми не здавати хліба.

В селі Журбонцях голова сільради в розмові з уповноваженим МПК заявив: „для керельської, ми хліба не дамо, наші жінки візьмуть шпала й поб'являють тих, що хочуть вийти з хліб“.

В селі Садах одним з виступавших колгоспників було так заявлено: „Потопимося в крові, а хліба не дамо“, а другий колгоспник на цих же зборах закликав присутніх зовсім не обмірковувати плану: „Доки нас будуть дурити і мучать“. Там же в селі Садах, коли зібралось багато людей, один з громадян - Хомич висинувся на голову сільради, воле його за гудів й почав кричати: „Або тобі смерть, або нам смерть, доки будеш дурити нас, ти план хлібозаготівлі прийняв, а хто його буде виконувати. Ви з головою колгоспу хочете нас подурити, нам також непотрібно, давай зборя, щоб їх помилувати (голова сільради і колгоспу в село надіслані), а поставити своїх. Бий його, коли виллєва, вони всі гаді“. Голова с/р примушений був втікати.

В селі Куєвці член партії Романюковський на зборах

п/о також різко виступив проти прийнятого плану хлібозаготівель. Цей виступ був підтриманий комсомолкою – студенткою II-го курсу ІНО, яка також в своєму виступі доказувала про нерéalність плану та про його непотрібно прийняти. До цих виступів цілком приєдналася всі комсомольці.

Аналогічні виступи як проти плану хлібозаготівель, що мали місце ще при об'єднанні планів, так і в сучасний момент, при розгортанні хлібозаготівель, мають місце й по інших селах, як от: Чези, Стаківа, Хвостине, Жидівці, Рея та інші.

*Інформатор МІК Пролетарський
31.VIII-32 р.*

Док. №21

*Тезиси
До Волинського обласного
Коміт: ЦК КП(б)У / ЦК ВКП(б)*

Інформат

Про перебіг найважливіших політгосподарчих кампаній на Бердичівщині (за станом на 25.X-32 р.)

IV. Виконання хлібозаготівель

Перебіг хлібозаготівель по нашому району проходить все ще повільно. Не дивлячись на те, що серпневий план було з'явлено, а вересневий недовиконано на 15% і жовтень мусів бути вирішальним у виконанні річного плану – він все ще не дає необхідного з'явлення і район продовжує відставати по всьому секторам.

За станом на 25.X річний план виконано по секторам в таких показниках:

- колгоспи виконали план на 52,8%;
- контрактанти-однособн. – на 31,2%;
- творцозмаданці – на 42,5%.

Таким чином, район в цілому спромігся виконати свій річний план на 45,2%. Ми маємо в окремих селах навіть такі факти, що замість пошвидшення темпів та форсування

здачі хліба, темп знизуються проти тих темпів, які були спочатку кампанії (Пальчин, Чесн, Журбинці, Жидівці). Так, Пальчин виконав план лише на 16%, Журбинці – 23,8%, Бистрик – 29,7%, Чесн – 28,2%, Жидівці – 24%.

Інформатор МПК Грінберг

28.X.-32 р.

Док. №30

ЦДАГОУ. – ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5851. – Арх. 53

**«Інформація Житомирського окружного комітету КП(б)У
в ході виконання постановлений ЦК ВКП(б)
в Союзаркомі в ході уборочної кампанії в робота на селі»
15 вересня 1932 – 29 окт. 1932.**

До ЦК КП(б)У (інформатору)

Кієвському обласкомізу (інформатору)

**Інформаційне зведення Житомирського МПК
„Про прорабку постанов Радамарку та ЦК ВКП(б)
» 4.V.-32 р.**

Поруч із здоровими виступами мали місце в деяких селах виступи антирадянські з боку окремих селян, як то: „Радамка вірять не можна, закони в них сьогодні одні, завтра другі. Сьогодні зменшили, а завтра збільшать” (Псици); „Вводять велику торгівлю тоді, як нічим торгувати” (Вереси); „М’ясозаготівлі зменшили тому, що нічого вже заготовляти” (Янушівці); „Хоч план хлібозаготівлі зменшено, але додатковими планами все одно до решти зберуть” (Вацьків).

Секретар міськпаркому Мали

Док. №31

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, стр. 4736. – Арх. 16-17

Річний план хлібозаготівлі становив по району 8318 тон, що розбивався по секторам в такому вигляді: колгоспи мали заготовити 2558 тон, від індивідуальних госпо-

дарств мали заготовити 5173 тон та від куркульсько-заможної групи в порядку твердого завдання 875 тон. Початки хлібозаготівлі давали надто незадовільні наслідки, куркульська частина села вжила всі заходи спрямовані як на початках так і протягом всього часу на армі хлібозаготівельної кампанії, а особисто свій хліб спродувати на приватній ринок та підборюючи бідняцько-середняцькі маси не здавати хлібні лишки.

Ще більшої загрози завдало козаїр'я у частині членів парторганізації виконання хлібозаготівельного плану, явний опортунізм, що повнотою підспівував куркульні про неможливість виконання плану, так, приклад. Нехворощанський осередок, бюро якого перенесло кулацьку ідеологію, виступаючи на відкритих зборах про відсутність в селі хліба: секретар Іванницького осередку, що завовав від членів останній додатковий план хлібозаготівлі, перетворившись в хода куркульського до району за зменшенням плану; села Степок, Ляхівці та ціла низка інших – були виглашені в своїх твердженнях правоті нереальності плану, поруч цього 2-га частина окремих членів парторганізації допускала ліві закути, доводячи тверді завдання до бідняцько-середняцьких дворів, допускаючи голе адміністрування (Степок, Гарапівка, В.Мошківці, Іважків, Н.Котельня).

На фронті м'якозаготівельної роботи повний прорив, капітак, деякі члени партосередків (Вітовці, Ст. Котельня, Ляховці) своєю поведінкою дискредитували партосередки та демобілізували колгоспівські і бідняцько-середняцькі маси в справі м'якозаготовок і дють воду на млин класовому ворогу.

По деяких селах низький % виконання річного завдання: Вербів – 37%, Волчані і Пальчин – 36%, Кривівець – 37, Машківці і Червоно – 32%, тому що було допущене кричущі перекурчення, прикладом: Іванницька сільрада, довшини тверде завдання до двору, бідняцько-середняцьких господарств і внаслідок опіру голова сільради допустив

побої бідняка, чим викликав в селі велике незадоволення.

В 1930 році малося голів худоби: у радгоспах – 1500, у колгоспах – 3086, у одноосібних господарствах – 37989.

Док. №32

ЦДАГОУ, ф. 1, ар. 20, стр. 5401. – Арх. 2-85

«Постановление бюро, докладные записки областных, городских и районных комитетов партии об вскрытии лавки партии при проведении хлебозаготовок, о беспорядках в селах, террористических актах на советских и парт. руководителях»

Сек. секретари
секретарями ЦК КП(б)У В.Срочко

Специальное сообщение о «волынках»

в селе Добринском Больше-Пасаревского района

4 января 1932 года в ... час дня в селе Добринском возникла «волынка». Село Добринское насчитывает 642 хозяйства из которых всего 54 хозяйства находятся в колхозе. Из числа коллективизированных хозяйств недавно распущен один колхоз, кое двуколхоз. Большинство хозяйств имеет три лошади. Весной 1930 года дважды «волынка» во время подготовки к посевной кампании, будущи еще в составе бывшего Курниковского района.

На протяжении всего периода хлебозаготовок кулацкая закяточная верхушка села упорно не сдает хлеб, систематически его припрятывая. Село Добринское к началу декабря месяца в основном выполнило свой план, но за счёт фуражных культур. Когда был дан дополнительный план, озверевшая кулацко-закяточная верхушка пыталась еще 7 декабря 1931 года организовать волынку. С участием были прогнаны бригады, топались за сельхозником с колыями и вилами, пытались спровоцировать волынки.

После Постановления ЦК, что январь ударный месяц

заготовок, бюро РПК с 1 по 4 января форсировало работы по хлебозаготовкам, это и послужило поводом к волнениям.

В 2 часа дня 4 января неизвестный гражданин забрался на колокольню местной церкви и ударил в набат. Спустя 10-15 минут воле сельсовета собралась группа с комплекта до 20 человек, вооруженных кольями и вилами. Члены сельсовета, заперев канцелярию, разбежались. Волынкой руководил Песурев Онуфрий Яковлевич, зажиточный середняк, местный водопитчик хлеба. Его брат зашил в колокол. Толпа выпустила арестованного задержанного за прошлую еще волынку, ворвалась в сельсовет и стала бить окна и гоняться за бригадами. Всего воле сельсовета днем было до 500 чел. приходило на колокольный звон, который продолжался до 1,5 часов. В сельсовете заперлись милиционер и пом. уполномоченного ГПУ Дарин, они открыли огонь, убили 3 человек, одного тяжело ранили. Среди убитых организатор волынки Песурев. По агентурным данным в селе Добрянском имеется группа лиц, являющихся членами повстанческой организации, связанных с полит. бандой Тролова, имеющие оружие и даже пулемет.

В ночь с 4 на 5 января мобилизованы лучшие выдержанные коммунистические силы. Выехали все члены бюро РПК и члены президиума РНК. По сведениям к 12 часам дня 5 января состоялось в селе Добрянском урегулирование.

*Секретарь райпаркома Коломидца
Ивановичевский ЦК КП(б)У Белозерковский
5 янв. 1932 г.*

Док. №33

**О волнениях в Залочинском районе, в которую были
втянуты 13 сел этого района
Докладная записка**

14 апреля 1932 года стало известно, что на Ивашковский винокуренный завод ночью собирается кучка масса крестьян для разбора кукурузы и посеянного материала.

Подготовка к этому «поводу» велась уже, как установил тов. Торяник продолжительное время и все же на это не было обращено внимания ни партийным, ни советским руководством.

К заводу где собрался приезд толпы, выехали т. Торяник, уполномоченный обкома и предРИК'а, секретарь РПК отказался поехать.

По дороге к заводу, не доехав станции Одноробовка примерно часов в 5-6 вечера увидели клубы по линии железной дороги и по полю группы человек по 50 и больше.

На Ивацковском винокуренном заводе группой человек партии и комсомольцев человек в 40-50 были немедленно приняты меры к охране этой кукурузы и посевного материала. До 12-ти часов ночи стало известно, что примерно уже в километре от станции Одноробовка в долине происходит 2-х тысячный митинг, которым руководят приехавшие из Харькова антисоветские элементы и что на митинге решено разобрать зерно из амбаров Ивацковского винокуренного завода, Конгросовского сахарного завода и одноробовского пункта Союзалеба, а в случае, если не хватит хлеба для всех, то разобрать кукурузу.

В митинге принимала участие крестьяне таких сёл: Пересечная, Вильшаны, Кут, Сенное, Петровка, Барановка, Узы, Одноробовка, Лютовка, Золотцево, Перезовка, Должанк, Сотенный-Козачёк. С антисоветскими выкриками, криками толпа двигалась по направлению к станции. Торяник вместе с председателем РИК'а остановил толпу, начали говорить с ними. Толпа не давала говорить, выкрикивая: «Довольно нас кормить политикой», «Колхозы довели нас до голодной смерти», «При царе было лучше, давай советскую власть, давай царя». Толпа двинулась по направлению к заводу. И в это время произошёл выстрел, по сведениям местных активистов, со стороны толпы. В ответ на выстрел вооружённые коммунисты и комсомольцы дали залп вверх, примерно из

винтовок и ружей 15-20. Это еще больше разъярило толпу. Они захватили Торянника и с криками «Пойдем брать зерно» повели с собой на завод. Толпа разобрала 2-3 вагона кукурузы. Из актива человек 5 были избиты колышками. Волынка продолжалась примерно с часа ночи до 5-ти часов утра.

Секретарь Харьковского облисполкома Л.И.С.У. Турлов

Лит. №34

*Вильнюсский областной комитет
и ЦК КП(б)У
г. Москва
№ 147 23.IV.-32 року*

За последнее время нами выявлено ряд моментов, характеризующие о наличии болезненных явлений и фактов искривления линии партии в ряде районов области.

Наиболее характерными фактами являются

1. В Хмельницком районе: Пред РайКК РКП тов. Косынок пытался снизить план хлебозаготовок индивидуальным хозяйствам села Козухова на 1000 центнеров и перенести тяжесть выполнения на колхоз.

2. В Старо-Константиновском районе: партийное руководство проводило массовые обыски крестьян, не обходя бедняков-колхозников, незаконно конфисковывали имущество и распределяли меж «активом» села, штрафовали крестьян по несколько раз в день каждого. Напуганное крестьянство не находило другого выхода как выехать из села: за осень и зиму из села Иршакн выехало 53 хозяйства.

3. В с. Кацланы Ильинецкого района во время хлебозаготовок были допущены: побой середняков и бедняков, незаконные аресты по «штабах» (Кутки), издевательства (раздавали, сыпали в рот табак и т.д.).

Перечень указанных фактов далеко не полный.

С лоя. приветом Алексея

Секретарю ЦК КП(б)У
в Харківському обласному КП(б)У
від 17.V.1932.

Дослідження злочинця

Розповіді про волюнку у селі Устивцях Велико-Багачанського району, а також у селах Червоноградського, Миргородського, Лубенського району. У 3-х районах волюнкою було охоплено 15 сіл. Загалом у цих волюнках взяло участь до 3-4 тисяч осіб і волюнки продовжувались з 5 по 11-12 травня 1932 р. Переважали жінки (60-70%), але охоплювали, як правило, чоловіки. Організаторами і учасниками були індивідуальні господарства, колгоспники становили невелику частину. У селі Устивцях організатор – Макарчишко, син земського середняка, висланого на Соловки, у с. Полішці Миргородського району – колишній церковний староста і два комуністичні голови сільради, одного з них судили за зблизок з куркульством.

Найбільшохлопів за кількістю учасників і часом тривання була волюнка на станції Сінча. Перший виступ натовпу в кількості 200-300 осіб відбувся 5 травня. Вони розібрали близько 500-700 пудів зерна, але значну частину вдалося у них відібрати. Натовп кинувся на зав. пунктом та інших працівників. Наступного дня близько 12 годин дня, натовп осяяв із висохлих сіл зробив другий напад на склади і розграбував від 100 до 300 пудів кукурудзи. У вечір того ж дня натовп 100 осіб знову підійшов до станції. Їх вдалося зупинити шляхом агітації і угодовання. Очільники виступу поставили умову: „якщо до 12 години наступного дня в їхні села не буде завезено хліб для родичів населення і в достатній кількості, то на станцію прибудуть полки осяян і все що є на складах, буде розібрано“.

На 3-й день, тобто 7 травня із самого початку почали прибувати на станцію з різних сіл селяни групами по 5-10 осіб, особливо багато прибуло їх зі станції Корсунівка (близько 300-400 осіб), всього на станції збралося до 800 осіб. Їх вдалося повернути у свої села, але з криком „ура“ люди кинулися

на охорону почали вертатися гвентівани з рук міліціонерів, кинулися до вагонів і складів. У цей час зі сторони сіл Хомська і Чернішівка наблизився ще один загін. Людей однак знову не повернулося в села, а наступного дня ДПУ арештувало 214 осіб — організаторів виступу. В селі Устивинці матеріальної волітки поширюватися листівкою із закликком братися до зброї і боротися за хліб і за волю. На усьому трасі залізничного шляху від ст. Полтава до Перетина перед 1 травня також розповсюджувалися листівки із закликком до повстання.

В багатьох селах вказаного району з метою воліток був грабунок колгоспних складів з посівами матеріалом, а також зерна, яке зберігалось у млиніях, тиро-курмі, сінахнітті і т.п.

У районі сіл Миргородського району для збору залізничного вугілля у двозни. У селі Попівці створили гурток „ліквідувати колгоспи як клас“, закликали розібрати мафіно і розкодишити корів, порізати їх і роздати м'ясо. Селяни йшли із черним прапором. Селяни говорили: „Радянська влада обманула селян“, „Вільше одержати хліб не вдасться“.

Харків 16 травня 1932.

Член комісії: Андрій Митченко, Дубіляків, Брон

Док. №36

*Вінницькій обласній партійній комітету
15.V.32 р. до ЦК КІР(Ф)У
тисиме
(Алексей)*

Про терористичні акти в районах Вінницької області

Робота по переведенню хлібозаготівлі та підготовки до повної кампанії викликали шалену боротьбу куркульсько-ворожого елемента, який в своїх спробах зрвати землі міроприємства переходить до активних метод боротьби: підпалів колгоспів та окремих активістів села, збройних нападів і вбивств.

З 15.XII.-31 до 28.I.-32 р. в нашій області мало місце 37 терактів, з яких вбивств радянського і колгоспного активу — 8, поранень — 2, покушень — 1, підпалів — 26. Зокрема, у

ніч на 9.V. підпалено селому Юрівського колгоспу Любарського району; 4.V. у Коростках, теж Любарського району, з обріза поранено уповноваженого по бурякосіянню по одноосібному сектору і уповноваженого Коронівського кооперативу. У с. Северишівці Любарського району убито голову Березівської сільради. У с. Веротках в ніч на 12 травня убито секретаря комсомольського осередку Павловського, який із зброєю повертався додому.

У Дзержинському районі протягом 8-ми днів квітня було 4 збройних напади на колгоспи. Під час нападу поранено міліціонера, одного члена сільради і одного колгоспника.

Дов. №27

*Секретарю ЦК КП(б)У
тов. Косыгу*

На території Чернівецької області на початку ес-рой класової боротьби в зв'язі з теперішнім кооперативно-політичними кампаніями совершено с I.XI. по 30.XII. 48 террористических актов на советских и партийных, главным образом, руководителей сельских работников и колхозников-активистов.

В результате этих актов 18 человек убито, 21 ранено, всего пострадавших 39 человек и 9 неудавшихся покушений. Форма теракта в подавляющем большинстве случаев — это выстрел через окно на собрании или на квартире, совершённый кулаками или их агентурой — жителями того же села.

За это время вскрыто 39 терактов, по которым арестовано 130 человек, среди которых преобладают кулаки, твердослабчики и уголовно-бандитский элемент. Закончено уже дел и по ним приговорено к расстрелу за совершение терактов 26 человек.

*31.XII.-32 г. Секретарь обкома КП(б)У
Маршакен*

Док. №38

*До секретарів ЦК КП(б)У
та тов. Швайкіна*

В жовтні місяці в Чернухінському районі мав місце такий факт. Голова РВК, Нач. РайДПУ, нач. міліції, агент розшуку та ще 5 членів партії та комсомолу були в с. Корсуновці (на хуторі) по хлібозаготівельній роботі. Будучи спровоковані, не перевірили даної їм інформації, направились до середняцького господарства, як до куркульського, забрати хліб. Під час обшуку зібралась тьрба, яка вимагала припинити репресивні заходи до середняка та оточивши з усіх боків районних представників, вивела їх із села. Чутки про це розповсюдились по району.

Бюро РПК не обговорило як слід цієї справи та не дало їй політичної оцінки, а також своєчасно не інформувало ЦК про цю справу. Майже всі радянсько-адміністративні робітники району на чолі з головою РВК не зорієнтувались в селі та не зуміли провести правильної роботи по хлібозаготівлях, а, навпаки, викликали волюнку та ізгнані з сел райвлadı. Необхідно їх в цьому районі змінити.

М. Давидів

Док. №39

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 26, стр. 5406а – Арх. 6

**«Завдання комуністів, комсомольців і беспартійних
в ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У в каруванні рев.
законодства, тяжелом матеріальному положенні
крестьян...»**

Шановній і дорогій ЦК партії України

Робітники й селяне сконули кайдани цароту. Прагнучи кращого культурного і матеріального становища, взялись за побудову соціалізму в нашій країні і у всяких умовах вивердують його. ЦК партії ж не знає, які труднощі переживає зараз село. В селі сьогодні не труднощі,

а явна контрреволюція та гнилий „лівацький“ заскок поганих партійців-кар'єристів, по Леніну „левартна шербатой копійки“. Влада на місцях довела до того, що сама одержує з распредів, а нещасні бідняки-колгоспники гинуть з голоду (виділено у копії листа. — М.Г.). Селяне по багатьох колгоспах з грудня місяця не одержують ні одного грама харчів, не те що ледарі, а краді ударники. Зараз у день гине по 10-20 чоловіків з сім'яли з голоду діти голодні і пухлі. Коня дошого рають люди, як собака, на харчі. Пашня не виконуються сібін тому, що люди голодні, нездатні підвестися. Партія-проклять, чому ж так дискредитує себе, по колгоспах зараз голодні бунти, на збори селян збирають міліцією наче злодіїв них, і те не можуть зібрати.

Все селянство вероже настроєне проти радівладн і в разі війни тил наш буде проти нас, а тил — це здоров'я армії. Село зараз у руках недобитого куркулі і воно є порохова яма, яка при ведогляді може взірватися кожену хвилину.

Бідняк-селянин жде війни. Бідняк говорить: „Я бився за землю, за хліб, а за що ж зараз буду битися? Хіба за те, щоб пухнути з голоду?“

Підпису я не даю тому, що зараз зажив кретики. Ми, партійці, не говоримо правди, а все прикрашуємо. На селі наша біднота гине, а ми говоримо, що задоволена.

Член партії з 1919 року, маю орден Червоного Прапора за бій в Перекосі і не зникаю, чим маю зникли дзьобати у очі, коли хто почне правду говорити.

18.V.1932 р.

„Радянська Волянь“. — 21 вересня 1932 р.

Повна відстають

Хлібозаготівельне зведення за останню 5-ти денку (13-19 вересня) по Пешчанській сім'яли показує, що

темні хлібозаготівлі – геть незадовільні. Коли на 13 вересня план виконання хлібозаготівлі по сільраді становив 35,5 відс., то на 19 вересня відсоток виконання зріс до 37 відс., тобто збільшився за п'ятиденку на 1,5 відс. За цей час твердозадані нічого не здали, колгосп ще з 29 серпня „закріпився“ на 67 відс. виконання й за цьому заспокоївся. Бригадери, що працюють на луткал, не стали прикладом для маси. Члени сільради Кулеша М. та Ковальчук М. самі не здали хліба й не сіють.

Зриваків хлібозаготівлі притягнуто до правової відповідальності.

Переднє слово.....	3
Внутрішньопартійне життя.....	5
Наростання протестних настроїв.....	9
Агітація до активних виступів.....	16
Перехід до активних форм опору хлібоделцтвам.....	21
Документи.....	27

Махорін Геннадій Леонідович

**Опір Голомуду
в 1932-1933 роках**

Видання В. В. Колупаки, 2008
Складено для виконання зобов'язання видавничої угоди
до Програми розвитку видавств, інституцій
і розповсюдження видавничої продукції
ДП № 2858 від 21.05.2008р.
16014, Україна, м. Житомир,
вул. Кафедральна, 3-а

Видано в приватній друкарні «Сонет» В. В. Колупаки
16014, Україна, м. Житомир, вул. Кафедральна, 3-а, оф. 413

Підлягло до друку 17.11.2008 р.

Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Друк «Ріант».

Ум. друк. арк. 5,17. Наклад 1800 прим.

